

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Куцай Інна Михайлівна

**АКТИВІЗАЦІЯ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О.І. Гаврило
кандидат біологічних наук,
доцент кафедри дошкільної і
початкової освіти

« ____ » _____ 2021 року

Виконавець

_____ І.М. Куцай

« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МЕТОДІВ ТА ПРИЙОМІВ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАНЯТТЯХ З ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ.....	6
1.1. Розробленість проблематики активізації розумової діяльності дітей у психолого-педагогічних джерелах	6
1.2. Психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку	12
1.3. Методи та прийоми ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою.....	16
Висновки до розділу один.....	25
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ.....	27
2.1. Організація та проведення констатувального етапу дослідження.....	27
2.2. Формувальний етап дослідження.....	37
2.3. Аналіз результатів формувального етапу дослідження.....	48
Висновки до розділу два.....	55
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. У зв'язку з модернізацією дошкільної освіти та запровадження нових освітніх вимог особливої актуальності набуває проблема активізації розумової діяльності дошкільників. Здійснювати ефективний розвиток розумової сфери в дошкільному періоді дуже важливо, оскільки саме ця сфера визначає успішність подальшого шкільного навчання. Вихователям закладів дошкільної освіти дуже важливо здійснювати пошук нових підходів у реалізації відомих педагогічних технологій, а також засобів, що забезпечують всебічний і повноцінний розвиток особистості старшого дошкільного віку з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Доцільність звернення до обраної проблеми підтверджується вимогами нормативно-правових документів: законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), Концепції «Нова українська школа (2016 р.), «Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція» (2021 р.).

Старший дошкільний вік є найбільш сприятливим періодом для всебічного розвитку дитини. У цей час діти пізнають навколишній світ, відбувається формування особистості, їх фізичних, розумових моральних та ін. якостей. Можливості розумового розвитку дітей старшого дошкільного віку значно вищі, саме тому в цьому віці варто приділяти велике значення розумовому вихованню. На думку численних дослідників та науковців даному процесу сприяє ознайомлення з природою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даному етапі в науковій літературі досить широко представлена проблема активізації розумової діяльності дітей (Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Рейпольська, О. Запорожець та ін.). Дитина розумово розвивається тоді, коли їй надається можливість відкривати, творити, міркувати. У дослідженнях Т. Бабаєвої,

Л. Венгера, Н. Виноградової, О. Запорожця, А. Люблінської, Н. Подд'якова, А. Сорокіної та ін. підкреслюється думка про те, що діяльність повинна ставити дитину перед необхідністю спрямовувати свою розумову активність на пошук і виборче використання наявних у неї знань та дій для вирішення нового завдання.

Проте недостатня науково-теоретична розробленість проблеми у закладі дошкільної освіти, невідповідність її методичного забезпечення потребам розвитку розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку зумовили вибір теми магістерської роботи.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою у практиці освітнього процесу закладу дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1. Вивчити стан розробленості проблематики активізації розумової діяльності дітей у психолого-педагогічних джерелах.
2. Визначити психологічні особливості старшого дошкільного віку.
3. Теоретично обґрунтувати науково-методичне забезпечення ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою.
4. Експериментально перевірити ефективність активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою у практиці освітнього процесу закладу дошкільної освіти.

Об'єкт дослідження – розумовий розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – активізація розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку за допомогою методів та прийомів.

Матеріали і методи дослідження. Теоретичний аналіз і узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми; визначення ключових понять магістерської роботи, характеристики сутності, структури та особливостей активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку; *емпіричні*

– педагогічний експеримент для оцінки ефективності активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою у практиці освітнього процесу закладу дошкільної освіти; *методи математичної статистики* – для аналізу результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів. У ході виконання дослідження були використані теоретичні методи: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення різних поглядів на досліджувану проблему активізації розумової діяльності дітей в процесі ознайомлення з природою, стану вивчення проблеми та перспективних напрямів її розв’язання. Емпіричні методи: аналіз бесід, анкетування вихователів та батьків з метою визначення активізації розумової діяльності дітей в процесі ознайомлення з природою ; педагогічний експеримент для визначення актуального стану досліджуваної проблеми; методи математичної статистики.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані результати можуть бути використані вихователями у закладі дошкільної освіти з метою активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку, для розробки навчально-методичних посібників, дидактичних матеріалів та підготовки фахівців дошкільної освіти у закладах різного рівня акредитації. Результати дослідження впроваджувалися в роботу на базі ЗДО «Пролісок» Котелевської селищної ради.

Апробація результатів та публікації.

Апробовані на двох конференціях та опубліковано дві праці (див. додаток А)

Структура роботи. Магістерське дослідження включає вступ, два розділи, загальні висновки та додатки. Основний текст викладено на 62 сторінках. В магістерській роботі міститься список використаних джерел (61 позиція), 0 рисунків та 12 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАНЯТТЯХ З ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ

1.1. Розробленість проблематики активізації розумової діяльності дітей у психолого-педагогічних джерелах

З погляду психології, розум людини – функція мозку, яка полягає у точному та адекватному відображенні закономірностей явищ навколишнього життя, а також у відповідній регуляції діяльності людини щодо освоєння дійсності та власного вдосконалення, вважає Л. Мацко [31]. Дошкільна дитинство – дуже відповідальний період психічного розвитку дитини, в тому числі і її розумової діяльності. Розумова діяльність відіграє істотну роль в пізнанні дитиною навколишнього світу. Програма розвитку дітей дошкільного віку «Дитина» передбачає різнобічний розвиток дітей з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей та характерних для дошкільного періоду видів діяльності, а також на досягнення такого рівня розвитку дитини, який буде достатнім для успішного освоєння дітьми початкової освіти [12].

Активізація (від лат. *activus* – діяльнісний) – посилення діяльності, активності; спонукання до рішучих дій. Активізація розумової діяльності – організований педагогічний процес, який спрямований на формування у дітей дошкільного віку системи елементарних знань та умінь, а також способів розумової діяльності. Він здійснюється в повсякденному житті, в ігровій діяльності, через відносини з іншими дітьми та з дорослими. Сучасна педагогічна наука вважає, що основними показниками розумового розвитку є засвоєння системи знань, їх накопичення, розвиток творчого мислення та

оволодіння способами пізнавальної діяльності, необхідними для набуття нових знань [49].

Т. Піроженко вважає, що розумове виховання – це перш за все розвиток активної розумової діяльності дошкільників. Повноцінне розумове виховання відбувається тільки в педагогічно правильній організованій діяльності. Воно включає: повідомлення доступних знань про навколишній світ, їх систематизацію, формування пізнавальних інтересів, інтелектуальних навичок та вмінь, розвиток пізнавальних здібностей [41].

Вивченням розумової сфери дітей дошкільного віку загалом та її активізації зокрема займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених: А. Венгер, А. Запорожець, П. Гальперін, А. Валлон, Дж. Брунер та ін. Вітчизняні психологи зазначали, що активізація розумової діяльності відбувається під впливом навчання та виховання (Л. Виготський, А. Запорожець, Д. Ельконін та ін.). Повноцінний розумовий розвиток дошкільника – найважливіший показник його підготовки до шкільного навчання, тому проблема активізації розумової діяльності дітей дошкільного віку є дуже важливою.

В. Сухомлинський під розумовим вихованням розумів придбання знань та формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних та творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреби в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями, в застосуванні їх на практиці [50].

Дійсно, щоб підготувати дитину до самостійного життя необхідно з ранніх років виховувати в неї допитливість, стійкість, розширювати кругозір, розвивати творчий потенціал. Говорячи про активізацію розумової діяльності вчені наголошують про зв'язок всіх видів виховання – морального, трудового, фізичного, емоційно-естетичного сприйняття світу, розвиток почуття обов'язку та співчуття, вироблення характеру, вважає М. Фіцула [58].

Як зазначає Л. Мацко, розумове виховання дитини не можна розглядати у відриві від її психічного розвитку в цілому, від багатства інтересів дитини, її почуттів і всіх інших рис, що утворюють її духовне обличчя. Але помітити нове в предметах та явищах і знайти способи вирішення нових завдань можна тільки при умінні дитини самостійно використовувати та перетворювати засвоєні знання, вміння і навички при зустрічі з новими об'єктами та завданнями. Ці операції тісно пов'язані і з перенесенням засвоєних методів пізнання на нові об'єкти [31].

В останнє десятиліття в дослідженнях по розумовому вихованню дітей дошкільного віку намітилося переведення їх з дооператорного рівня мислення на певний рівень мислення теоретичного типу (тобто певною мірою здійснення переходу від живого споглядання до абстрактного мислення). Роль абстрактного мислення полягає в тому, щоб отриману сенсорну інформацію, дані живого споглядання переробити в форму поняття. Поняття, на відміну від уявлення, охоплює найважливіше – перехід від одного протиріччя до іншого. У понятті розкривається розвиток об'єкта, відтворюється система його внутрішніх зв'язків, тобто його сутності, вважає Л. Пісоцька [42].

У дитячій психології та дошкільній педагогіці до останнього часу була поширена думка, що дооператорний рівень мислення дошкільників, дозволяючи їм опановувати відомості лише зовнішнього, приватного характеру, є непереборною перешкодою для виділення дітьми істотних ознак предметів і явищ, встановлення взаємовідносин між ними. На цій підставі вважалося, що дошкільникам доступні лише емпіричні, донаукові знання. Така думка в значній мірі була наслідком того, що чуттєвість ототожнювалася з споглядальним, пасивним ставленням до предметів [48].

Л. Мацко зазначає, що характеристика мислення дошкільника як наочно-дієвого і наочно-образного зовсім не означає його обмежених пізнавальних можливостей. У дітей дошкільного віку можна сформувати такі форми пізнання, які забезпечують відображення різних предметів і явищ в їх

істотних зв'язках і відносинах. На певному етапі розвитку дитина дошкільного віку в принципі може опанувати основами мислення теоретичного типу, засвоїти деякі наукові знання.

Правильне розуміння чуттєвості, живого споглядання як перетворюючої предметної діяльності дозволяє виявити приховані пізнавальні резерви наочно-дієвого і наочно-образного мислення дошкільників і на цій основі розробити більш досконалі методи їх розумового виховання.

Гра – дуже важливий засіб активізації розумової діяльності дошкільника. Знання, отримані в ЗДО і вдома, знаходять в грі практичне застосування та розвиток. В іграх часто виникають завдання, для вирішення яких діти повинні проявити певні зусилля думки, а також обстежити, порівняти, зробити необхідний висновок, зазначає Н. Гавриш.

Т. Поніманська вважає, що ігрова діяльність дошкільника має найважливішу відмінну рису, що виділяє її серед інших видів діяльності. В процесі гри дитина опановує механізмами заміщення, що є «сміисловою стороною її поведінки». У процесі ігрової діяльності у свідомості дитини відбувається відрив від уявлень, що характеризують реальну дійсність, до образів ірраціонального плану, що породжується їх фантазією. Даний процес надзвичайно важливий для активізації розумової діяльності дошкільника [45].

Ж. Піаже розглядав гру в рамках розробленої ним концепції когнітивного розвитку як природну дитячу активність, яка відбувається спонтанно, але відповідно до інтелектуального дозрівання, в процесі якого зміст ігрової діяльності все більше наближається від чисто суб'єктивних (ілюзорних) побудов до адекватного відображення реальності. Причому переважаючим типом гри в дошкільному дитинстві Ж. Піаже називалася «символічна гра, пристосована до внутрішніх розумових схем реальності за допомогою індивідуальних знаків – символів» [49].

Систематична робота з дітьми з активізації розумової діяльності дозволяє досягти бажаних результатів в оволодінні дошкільниками здатністю аналізувати, синтезувати, комбінувати, планувати, класифікувати, міркувати, робити висновки, оцінювати та рефлексувати. Застосування ігрових технологій в освітній діяльності сучасних ЗДО сприяє:

- активізації процесу інтеріоризації розумових дій у внутрішній план;
- самостійного моделювання різного характеру відносин об'єктів, визначення зв'язків та залежностей між об'єктами та встановлення елементарних інтелектуальних закономірностей;
- активізації вмінь дітей класифікувати об'єкти на понятійній основі;
- висунення дітьми дошкільного віку безлічі припущень в евристичних пошуках та відкриттях і знаходженню різноманітних варіантів вирішення інтелектуальних завдань в іграх;
- розвитку у дітей дошкільного віку здібностей оперувати в «умі», тобто міркувати в теоретичному плані, запам'ятовувати, відтворювати, встановлювати відносини передбачуваних результатів з реально можливими результатами;
- встановлення дошкільниками власних траєкторій розвитку і задоволення пізнавальних потреб кожної дитини, вважає А. Кузьмінський [50].

Н. Гавриш стверджує, що для активізації розумової діяльності дошкільників на сучасному етапі необхідне застосування інноваційних методик та ігрових технологій: логічні блоки Дьєниша (розвивають логічне та аналітичне мислення: аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення, а також сприйняття, пам'ять, увагу і уяву), палички Кюїзенера (сприяють розвитку дитячої пізнавальної активності, дрібної моторики, наочно-дієвого мислення, уваги, просторового орієнтування, сприйняття, комбінаторних та конструкторських здібностей). Використання ігрових технологій веде до більш швидкого пізнання навколишнього світу, а значить і активізації розумової діяльності [48].

Палички Кюїзенера вихователі використовують у своїй педагогічній діяльності вже багато років. Це поліфункціональна ігрова технологія відомого бельгійського математика Д. Кюїзенера. Дошкільники з великою радістю та захопленням виконують завдання з «зачарованими» кольоровими числами. Рахункові кольорові палички дозволяють «через руки» формувати поняття числової послідовності, складу числа, відносин «більше-менше», «право-ліве», «довше», «вище», «парне-непарне» тощо. Завдяки виділенню кольору і довжини дошкільник в процесі маніпуляції починає розуміти, що число є результатом рахунку та вимірювання. Всі ігри з використанням даної технології повинні проводитися з педагогом. Якщо ж просто вручити дитині різнокольорові палички, то ефект буде зведений до нуля. Безпосереднє знайомство з кольоровими паличками починається з того що діти дошкільного віку розглядають, порівнюють і розкладають їх за кольором і довжині. На даному етапі проводяться операції класифікації за кольором, розміром та формою. Вихователь підводить дітей до основних висновків:

- палички різнокольорові і чотиригранні;
- найменша (коротка) паличка білого кольору, вона нагадує кубик;
- палички одного розміру (довжини) пофарбовані одним кольором;
- в наборі палички 10 кольорів.

Дітям дошкільного віку пропонується викласти «драбинку» з 10 паличок від меншої (білої) до більшої (помаранчевої) і навпаки, а потім пройти пальчиками по сходинках «драбинки». Можна порахувати вголос від одного до десяти і назад. Педагог повинен помітити, що «крокуючи по сходах» вгору – числа збільшуються, а, спускаючись вниз – зменшуються [60].

За допомогою паличок в доступній розумінню дошкільника формі відбувається знайомство з початком геометрії. В процесі моделювання діти розрізняють і називають геометричні фігури. Слід зазначити, що крім освоєння математичних дій, палички Кюїзенера є помічником в навчанні мови і розвитку мовлення. З їх допомогою можна:

- позначати наголоси в словах;
- познайомитися з зображенням букв, викладаючи їх з паличок;
- вибудовувати ритмічний малюнок речення (коротка паличка – коротка пауза на коми, довга паличка – довга пауза, наприклад, тире);
- ділити слова на склади [22].

Викладаючи паличками зображення на картинках у дітей дошкільного віку формується початкове уявлення про обсяг. У даній роботі великою підмогою для педагога є ігри з робочими листами «На золотому крильці ...», «Посудна лавка». Дані ігри доповнюють можливості ігрової технології, знайомлять дошкільників з симетрією, вчать використовувати систему координат і переносити на схему свої власні проекти.

Ігрові технології сприяють активізації розумової діяльності дошкільників, якщо вони носять системний характер та відповідають віковим особливостям дітей. Впровадження розвиваючої ігрової технології здійснюється відповідно до принципу «від простого до складного» і особистісно-орієнтованою моделлю навчання, а безпосередньо, комплексне використання ігрових технологій різної цільової спрямованості допомагає підготувати дітей до школи.

1.2. Психологічні особливості старшого дошкільного віку

Дошкільний вік є природним продовженням раннього віку в плані загальної сензитивності, здійснюваної нестримністю онтогенетичного потенціалу до розвитку. Це період, до якого дитина опановує соціальним простором людських відносин через безпосереднє спілкування з близькими дорослими та через відносини з однолітками в грі та спілкуванні. У цей період продовжують активно розвиватися мовлення, здатність до заміщення, до дій з символами та використання знаків, наочно-дієве та наочно-образне мислення, уява та пам'ять.

До кінця дошкільного віку дитина вчиться відповідальному ставленню до результатів своїх дій та вчинків. Відповідальність розвиває почуття причетності спільній справі, почуття обов'язку, вважає В. Крамченкова [22].

Разом з розвитком відповідальності у дитини з'являється можливість оцінювати свої окремі вчинки і поведінку в цілому як гарну так і погану, її головними мотивами поведінки стають громадські мотиви.

М. Фіцула зазначає, що дитина старшого дошкільного віку здатна усвідомлювати моральний сенс відповідальності. У грі і в повсякденному житті, в стосунках з знайомими дорослими та з іншими дітьми дитина отримує необхідний досвід відповідальної поведінки. Від того, на скільки розвинене почуття відповідальності до школи, буде залежати, як вона буде ставитися до своїх нових обов'язків в школі [58].

Емоційно позитивне ставлення до самої себе, орієнтує її на прагнення відповідати позитивному моральному ідеалу. Дитина емоційно зацікавлена в тому, щоб оточуючі люди поважали її, тому вона розуміє необхідність відповідати позитивному етичному еталону. У дитини формується відповідальність як риса особистості, коли ця потреба набуває особистісний сенс.

Дитина старшого дошкільного віку потребує доброзичливого контролю та позитивної оцінки дорослого. Правильна поведінка в присутності дорослого – перший етап морального розвитку поведінки дитини. І хоча потреба відповідати правилам набуває особистісний сенс для дитини, її почуття відповідальності найкращим чином розкривається тільки в присутності дорослого. Тобто вона самостійно набуває почуття відповідальності за свою поведінку, спираючись на допомогу дорослого [31].

Дитина старшого дошкільного віку намагається проаналізувати власне психічний стан, рефлексує, проектує свій вчинок на можливі реакції інших людей, при цьому вона хоче, щоб люди відчували до неї позитивні емоції, визнавали та цінували її гарний вчинок. Дитина відчуває величезну потребу

звертатися до дорослих за оцінкою результатів своєї діяльності, визнанням досягнень [49].

За період дошкільного дитинства дитина проходить великий шлях у оволодінні соціальним простором з його системою нормативного поведінки в міжособистісних відносинах між дорослими та дітьми. Дитина освоює правила взаємодії з людьми та вчиться регулювати власну поведінку відповідно до цих правил.

Великі зміни відбуваються в розумовому розвитку дитини. У зв'язку з тим, що коло спілкування дитини значно розширюється, виникає необхідність у повноцінному оволодінні засобами спілкування, основним з яких є мовлення. Мовлення розвивається в декількох напрямках: по-перше, вдосконалюється його практичне вживання в спілкуванні з іншими людьми, по-друге, мовлення стає знаряддям мислення. Дитина починає не тільки користуватися мовленням, а й усвідомлювати її будову. Це має важливе значення для подальшого оволодіння грамотою [50].

Протягом всього дошкільного періоду зростає словниковий запас дитини. Порівняно з раннім дитинством словник старшого дошкільника збільшується приблизно в три рази. У період дошкільного дитинства засвоюється морфологічна система рідної мови, дитина на практиці освоює в основних рисах типи відмін і дієвідмін. В цей же час дошкільники опановують складними реченнями, сполучними спілками, а також більшістю поширених суфіксів. До початку шкільного віку дитина вже в достатній мірі опановує складною системою граматики, в тому числі закономірностями синтаксичного та морфологічного порядку.

Період старшого дошкільного віку є часом інтенсивного сенсорного розвитку дитини. В цей час вдосконалюється її орієнтування в зовнішніх властивостях та відносинах між предметами і явищами, в просторі та часі. На основі сприйняття предметів та діючи з ними, дитина починає все більш точно визначати їх форму, величину, колір, вагу, температуру, властивості поверхні та інші характеристики [41].

У старших дошкільників з'являється прагнення більш планомірно та послідовно обстежити і описати предмет. Розглядаючи предмет, вони крутять його в руках, обмацують, звертаючи увагу на найбільш помітні особливості, деталі. Тільки до семи років діти (причому далеко не всі) можуть систематично планомірно розглядати предмети. Таким дітям вже не потрібно тримати предмет в руках, діяти з ним, вони успішно описують його властивості, користуючись суто зоровим сприйняттям.

У дітей старшого дошкільного віку розвивається орієнтування в просторі і часі. Наприкінці дошкільного віку у більшості дітей з'являється орієнтування в просторі, незалежно від власної позиції, вміння змінювати точки відліку. Дитина вчиться розуміти, що відносини змінюються, якщо дивитися на предмет з іншого боку: то, що було попереду, виявиться ззаду, то, що було зліва, буде праворуч тощо. Орієнтування в часі для дитини зазвичай більш важке, ніж орієнтування в просторі. Дитина живе, її організм певним чином реагує на плин часу: в певний час доби їй хочеться їсти, спати і т.д., але сама дитина довго не сприймає час. У дитини знайомство з часом може початися тільки із засвоєнням позначень та заходів часу, вироблених людьми. Ці позначення та заходи засвоїти не так-то легко, так як вони мають умовний та відносний характер. Дитина засвоює поняття «вчора», «сьогодні», «завтра», «потім», «зараз» і починає правильно їх вживати у мовленні. Що стосується уявлень про великі історичні періоди, послідовності подій у часі, тривалості життя людей, існування речей та ін., то вони на всьому протязі дошкільного віку зазвичай залишаються недостатньо визначеними – у дитини немає для них підходящої мірки, немає опори на особистий досвід [22].

Основу розвитку мислення складають формування та вдосконалення розумових дій. Від того, якими розумовими діями володіє дитина, залежить, які знання вона може засвоїти і як вона їх може використовувати. Оволодіння розумовими діями в старшому дошкільному віці відбувається по загальному закону засвоєння та інтеріоризації зовнішніх орієнтованих дій. Залежно від

того, які ці зовнішні дії і як відбувається їх інтериоризація, розумові дії дитини приймають або форму дії з образами, або форму дії зі знаками – словами, числами та ін. [31].

У старшому дошкільному віці на основі наочно-дієвої форми мислення починає складатися наочно-образна форма мислення, а потім і абстрактна, логічна. Мислення, здійснюване за допомогою дій зі знаками, є абстрактним мисленням. Абстрактне мислення підпорядковується правилам, що вивчаються наукою логікою, і називається тому логічним мисленням. Діти старшого дошкільного віку вчаться ставити перед собою пізнавальні завдання, стають експериментаторами. Вони вчаться встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Спостереження тих чи інших явищ, власний досвід дій з предметами допомагають старшим дошкільникам уточнювати уявлення про причини явищ, приходити шляхом міркувань до більш правильного їх розуміння. Діти старшого дошкільного віку починають вирішувати досить складні завдання, що вимагають розуміння деяких фізичних та інших зв'язків та відносин, уміння використовувати знання про ці зв'язки та відносини в нових умовах [42].

Досягненням старшого дошкільного віку є розвиток різних видів діяльності: ігрової, художньої, трудової. Починає розвиватися навчальна діяльність. З'являється інтерес до розумової праці, поступово формується готовність до навчання в школі.

1.3. Науково-методичне забезпечення ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою

С. Веретеннікова стверджує, що ознайомлення з природою – важливий засіб всебічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Воно сприяє розвитку сприйняття, мислення, мовлення та забезпечує більш якісну підготовку дітей до школи. Вплив природи на дитину величезний. Діти

щодня в тій чи іншій формі стикаються з її об'єктами або явищами: на прогулянці спостерігають за птахами та комахами, вдома дивляться телепередачі про тварин та рослинний світ, доглядають за рослинами на ділянці ЗДО. Об'єкти природи дуже приваблюють дітей старшого дошкільного віку насамперед красою, яскравістю фарб, різноманітністю, тому є джерелом перших конкретних знань та радісних переживань, часто запам'ятовуються на все життя. Таке спілкування з навколишнім світом збагачує чуттєвий досвід дітей, пробуджує фантазію, сприяє виникненню різних питань [9].

Дитяча допитливість, чуйність та сприйнятливність до явищ та об'єктів природи повинні стати тією точкою, від якої буде здійснюватися виховання та освіта дитини: розвиток почуття любові та дбайливого ставлення до всього живого і неживого, збагачення уявлень дітей про світ природи та розвиток вміння виділяти основні закономірності (сезонні зміни в неживій природі, залежність життя рослин та тварин від пори року, їх пристосованість до середовища проживання тощо).

Дуже важливо надати дитині можливість не тільки узагальнити, але і висловити свій емоційно-пізнавальний досвід. Так, в рухах, танцях, інтонаціях дитина відображає своє ставлення до таких явищ природи, як листопад, заметіль; імітує поведки різних тварин. Якщо тільки діти будуть пізнавати дійсність та висловлювати ставлення до неї, тільки тоді можливий розвиток екологічної культури дитини. Дошкільний вік є найважливішим етапом в екологічній освіті та вихованні дітей. Саме в цей час формуються екологічні уявлення, що є основою систематичних знань про природне середовище та дбайливого до нього ставлення [38].

Задачі по ознайомленню дітей старшого дошкільного віку з природою включають в себе:

- формування екологічної культури, знання про природу, про взаємозв'язки в ній та способи її збереження;
- формування естетичних та етичних почуттів;

- розвивати інтерес до природи та проблем її охорони;
- розвивати діяльність дітей по збереженню та поліпшенню природного середовища;
- виховувати культуру поведінки в природі [27].

Доцільно знайомити дітей старшого дошкільного віку з явищами та об'єктами найближчого оточення, тобто природою тих місць, де вони живуть: з рослинами та тваринами, що живуть в парку, в лісі, вдома, у дворі; з сезонними явищами (дощ, сніг, гроза); з властивостями води, піску і т.д. Дитині важливо відчувати на собі безпосередній вплив цих об'єктів або явищ: подивитися, помацати, понюхати, послухати, спробувати на смак, поекспериментувати [29].

Розвитку творчого пізнання природи сприяє не сукупність знань про її об'єкти, а уявлення про основні закономірності природи. Це змінюваність пір року та залежність змін в живій природі (тобто в житті рослин та тварин) від мінливих умов неживої природи. Тому важливо розвивати у дітей уявлення про окремі явища неживої природи (вчити розрізняти день і ніч, стан погоди – сонячно або похмуро, холодно, жарко, сиво; опади – сніг, дощ; виділяти властивості води, піску), а також знайомити з об'єктами живої природи (кімнатними та декоративними рослинами, дикими та домашніми тваринами тощо) [59].

Задоволення від спілкування з природою, співпереживання, співчуття живому, емоційна готовність надати допомогу дозволяє зберігати природу і не порушувати її цілісність. Все живе може жити, рости, розвиватися, розмножуватися, тому дітям разом з дорослими слід допомагати живим істотам з урахуванням пори року: взимку підгодовувати зимуючих птахів і наближаються до житла людини звірів (влаштовувати годівниці в найбільш спокійному місці та годувати птахів вранці та перед настанням сутінків, а в сильні морози – три рази в день, після снігопаду розчищати доріжки, що ведуть до годівниць, струшувати сніг з годівниць, підсипати свіжий корм і т. д.; обкопувати снігом коріння кущів та дерев, струшувати сніг з гілок після

сильного снігопаду, щоб вони не зламалися під вагою снігу; рідше поливати кімнатні рослини, деякі з них поміщати в більш прохолодні місця; підгодовувати тварин вітамінною їжею (зеленню вівса, пшениці та ін.) забезпечувати спокійну сплячку тварин тощо. Навесні разом з дорослими розвішувати шпаківні, синичник, дуплянки для залучення птахів; підгодовувати кімнатні рослини, пересаджувати їх; прибирати перегній листя; підрізати сухі гілки рослин; підсипати землю до кущів; вкорінювати молоді пагони, присипати їх ґрунтом; виробляти посадки насіння; висаджувати рослини на клумби тощо. Влітку поливати рослини квітника та городу; прополювати та проріджувати культурні рослини; рихлити землю та підгортати посадки; підсівати на ділянці траву; піклуватися про те, щоб на ділянці в спекотні, посушливі дні стояли поїлки з водою для птахів тощо. Восени збирати плоди і насіння рослин для корму птахам, для посадки на наступний рік; підгодовувати багаторічні рослини; вкривати їх коріння на зиму опалим листям; готувати годівниці для птахів тощо [16].

Природа сповнена незвичайних чудес. Якщо з нею дружити, то вона розкриє свої таємниці. Сьогодні багато видів рослин та тварин не збережені в достатній кількості, забруднені деякі водойми та ґрунт. Екологічне виховання дає зрозуміти і запам'ятати дітям про те, що ми без природи не зможемо жити. Вона має велике значення. Діти старшого дошкільного віку вже знають, як до неї ставитися, як берегти та охороняти її.

Ефективне екологічне виховання визначає успіх в любові дітей до природи. Правильне екологічне виховання, вирішення поставлених завдань приведе до того, що діти будуть радіти зустрічі з природою, охоче спілкуватися з живими об'єктами, прагнути попередити негативні вчинки. Потрібно вводити дитину в природу так, щоб вона була дослідником, щоб кожен її крок був подорожжю до витоків чудес в природі, поліпшував серце та гартував волю [27].

Важливою умовою формування знань про взаємозв'язки в природі, є наявність певного запасу фактичних відомостей, отриманих внаслідок

відчуттів та сприйняття предметів та явищ. Якщо діти зрозуміють, що природа – це наше здоров'я, наше багатство, то ніколи не пройдуть повз зламаного дерева, кинутої тварини, а завжди прийдуть на допомогу. Беручи участь у всіх справах: посадки дерев на ділянці, вирощування кімнатних рослин, очищення території від сміття, дає природі відновитися.

Процес пізнання навколишньої природи передбачає вирішення цілого комплексу задач, всебічного розвитку особистості дітей старшого дошкільного віку. Він не тільки зачіпає область розумового розвитку дитини, але і сприяє формуванню гуманного ставлення до представників рослинного та живого світу. Потрібно вирішити дуже важливе завдання – виховувати не позитивно-споглядальне, а позитивно-дієве ставлення до природи. Доцільно, щоб ці правила формувалися не в негативній (не рвати, не топтати, не ламати), а позитивній формі (квітник потрібно берегти та ін.), тоді їх засвоєння буде йти швидше та легше. Правила передаються дітям різними шляхами: в конкретній життєвій ситуації, за допомогою пояснення педагога, через художню літературу [8].

Наявність знань ще не говорить про усвідомлене та стійке дієве ставлення дитини до навколишньої природи. Ефективність його формування залежить від доцільності природності залучення дітей старшого дошкільного віку до щоденної праці, що має елементарну, доступну старшим дошкільникам суспільну спрямованість (зробити для інших, безкорисливо допомогти тощо). Така праця забезпечує не тільки закріплення та розширення знань дітей, а й створює умови для виховання важливих моральних якостей. Це може бути, наприклад, вирощування квітів для поздоровлення дорослих, підгодівля птахів взимку та ін.[19].

Дуже важливо навчити любити та розуміти природу, сформувати у дітей старшого дошкільного віку екологічну культуру. Враження від рідної природи, отримані дітьми в ЗДО, запам'ятовуються дітьми на все життя. Своєю різноманітністю природа емоційно впливає на дитину. Цілеспрямована та систематична робота веде до того, що з'являються мотиви

в поведінці дітей: занепокоєння за стан природи, навіть якщо нічого не сталося, нетерпимість до поганих вчинків.

При ознайомленні з тими чи іншими об'єктами та явищами природи вихователь перш за все спирається на чуттєвий досвід дитини та використовує наочність. Наприклад, гуляючи з дітьми, звертає їхню увагу на стан погоди («Подивіться, яка сьогодні тепла погода, яскраво світить сонце. Йому радіють пташки, метелики, квіточки. І нам з вами весело гуляти»)[].

Позитивний настрій дітей старшого дошкільного віку залежить від організації роботи (спостереження, читання книг, ігри, бесіди, найпростіші досліди тощо). Пізнанню навколишнього світу допомагає казковий персонаж, наприклад «Дідок-лісовичок», зайчик «Білі лапки» та ін. Ці персонажі «приходять» до дітей на заняття, запрошують на прогулянку в ліс; приносять різноманітний природний матеріал (плоди, камінчики, гілки дерев, черепашки, пір'я птахів, засушені листя і квіти). Разом з ними діти роблять різноманітні вироби. Виготовлення виробів не тільки зближує дітей з природою, а й дає радість творення, творчості. Діти розглядають матеріал, обмацують, досліджують його. Таким чином розвивається сприйняття дитини: вона розрізняє форму, колір та інші властивості предметів; наприклад: кукурудзяний початок овальний, жовтий, з блискучими зернами тощо [59].

Робота з природним матеріалом розвиває увагу та мислення дитини: вона розглядає зроблений зразок виробів або малюнок, аналізує, з яких частин він складається і з чого його можна зробити, яким матеріалом можна доповнити (нитки, пластилін тощо). Після виконання виробів необхідно похвалити дітей. Це викликає у дітей старшого дошкільного віку бажання виконати нові, більш складні вироби, допомагає подолати труднощі, сприяє розвитку таких якостей, як наполегливість, вміння доводити почату справу до кінця [26].

Знайомлячи дітей старшого дошкільного віку з рослинами лісу, ділянки ЗДО, діти вчаться розрізняти дерева від трав'янистих рослин (у дерев міцні та

товсті стовбури, у трав тонкі та гнучкі стебла, вони легко гнуться і ламаються.) На прогулянках вихователі часто використовують читання віршів, загадування загадок, прислів'їв та приказок. Такий вид заняття як екскурсії в ліс, допомагають дати дітям більш систематизовані знання про явище чи об'єкті природи. Цікавий матеріал та логічні задачі про природу допомагають цікавіше провести заняття. Через бесіди та спостереження, ігри дітей, заняття діти повинні зрозуміти, що людина та природа взаємопов'язані, що усі повинні дбайливо ставитися до природи.

Потрібно спостерігати не тільки за явищами природи, а й за кімнатними рослинами. Спостерігаючи за ними, діти починають бачити в зеленому паростку особливу живу істоту, життя і стан якої цілком залежить від того, чи полили її, багато чи замало. Холодною водою або теплою. Діти вже знають, що все живе п'є воду – люди, тварини, рослини, птахи. Без води рослини загинуть. На кожному горщику з квітами повинен бути значок – пам'ятки, що необхідно цій рослині. Слід вести календар спостережень: коли з'явився паросток, на скільки він виріс тощо. Влітку діти з турботою та цікавістю доглядають за квітами на клумбах і городом: поливають, прополнують грядки, а восени збирають врожай [38].

Тваринний світ також дуже привабливий для дітей старшого дошкільного віку. Спостерігаючи за рибками в акваріумі, діти бачать яке у них тіло, ніж воно вкрите, як вони плавають, що їдять, як дихають і яке у них забарвлення. Крім риб вихователі з дітьми спостерігають за птахами, хом'яками, черепаками, морськими свинками, кроликами. вони знаходяться у «живому куточку» ЗДО. Діти із задоволенням приносять хліб, яблука, моркву, насіння та ін. Це виховує в дітей любов, підштовхує до самостійного здійснення добрих вчинків. За птахами вихователі разом з дітьми спостерігають і на вулиці (прогулянки, екскурсії в ліс). На вулицю виносять годівниці, де знаходиться корм для птахів. Після прогулянки діти відзначають в календарі спостережень за птахами кого вони бачили і де (на дереві, на землі, на годівниці тощо).

Спостерігаючи за ростом дерев, діти старшого дошкільного віку знають, що і вони вимагають дбайливого ставлення. Розглядаючи дерева, трави, чагарники діти розрізняють їх за характерними ознаками (форма, забарвлення листя, квітів, на місці квітів з'являються плоди, корінням утримуються в землі.) В озелененні ЗДО вихователі разом з дітьми також приймають участь: насаджують дерева, поливають їх [19].

У своїй роботі з ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою вихователі досить часто звертають велику увагу на гру. Гра надає розвиваючу дію тому, що вона дає дітям можливість діяти. Дидактичні ігри містять певну розумову задачу. Це такі ігри, як: «Хто де живе?», «Літає, бігає, стрибає», «Що спочатку, що потім?», «З якого дерева листочок?», та ін. Граючи з дітьми, вихователь намагається зробити гру глибше, різноманітніше, набагато змістовніше. Наприклад, гра «Зоопарк». На машині в «Зоопарк» прибувають нові звірі (слони, мавпи). Шофер (вихователь) просить «директора» (дитина) прийняти вантаж, розписатися в квитанції, влаштувати тварин краще, тому що вони їхали в тісноті і втомилися. Тут виховується повага до праці, любов та дбайливе ставлення до тварин. Ігри виховують в дітях витримку, терпіння, завзятість в досягненні мети. Це такі як «Фотографії звірів», «Склади квітку», «Знайди свій хвіст», «Що росте в саду і на городі?» тощо [8].

Словесно-дидактичні ігри теж відіграють велику роль. Це такі як «Відгадай за описом», «Визнач на дотик», «З чого складається вінегрет?» та ін. Словесні ігри розвивають не тільки сприйняття та мовлення, вміння описувати та аналізувати, але і вчать узагальнювати явища, класифікувати предмети.

Одна з поширених форм роботи в групі – бесіда, яка формує в дітях переконання необхідної допомоги природі, в збереженні її краси та багатства, виховує любов до неї. Під час бесіди вихователі використовують картини та ілюстрації фрагменти музичних творів, вірші, загадки, розповіді. Так само з дітьми дивляться діафільми, слайди про природу, а батькам пропонують

дивитися разом з дітьми телепередачу «Малятам про звірят». Через неї можуть докладно, і не поспішаючи познайомитися з різними тваринами [26].

Для більшого пізнання природи вихователі разом з дітьми проводять досліди. За допомогою їх виявляють властивості повітря, піску, снігу, каміння, води, сезону року тощо. Для того щоб краще познайомити дітей старшого дошкільного віку з будовою рослин вихователі використовують моделі. За допомогою моделей можна позначити умови життя, потреби живих організмів. Живі організми дихають, харчуються, ростуть, рухаються, розмножуються. Моделі використовують при складанні оповідань про природу. З моделями та картинками грають в різні ігри: «Чиї це ноги?», «Дізнайся по сліду», «Чого не вистачає» та ін.

Виховання у дітей старшого дошкільного віку любові до природи має проходити також в родині. Робота з батьками проводиться постійно через консультації, з якими вони можуть познайомитися в батьківському куточку. Проводиться анкетування батьків. Вихователі активно залучають батьків до виконання домашнього завдання: пропонують вдома виконати ряд дослідів з водою, повітрям та ін.; в бесідах, екскурсіях з батьками [19].

Отже, ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою на заняттях, в бесідах, спостереженнях, у праці, на екскурсіях, в розгляданні картин та ілюстрації сприяють усвідомленню того, що природа вимагає до себе дбайливого ставлення. Завдання, поставлені в екологічному вихованні вирішуються спільно. Спільна робота дає позитивний результат в дбайливому ставленні дітей старшого дошкільного віку до оточуючого їх світу.

Висновки до першого розділу

1. Вивчено стан розробленості проблематики активізації розумової діяльності дітей у психолого-педагогічних джерелах.

Розумова діяльність певним чином відіграє важливу роль в пізнанні дитиною навколишнього світу. Дослідженням розумової сфери дітей дошкільного віку загалом та її активізації зокрема займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених: Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, П. Гальперін, А. Запорожець, А. Венгер, Дж. Брунер та ін. Дані науковці зазначали, що активізація розумової діяльності відбувається безпосередньо під впливом навчання та власне виховання. Активізація розумової діяльності – це певний організований педагогічний процес, який безпосередньо спрямований на формування у дітей дошкільного віку системи елементарних знань та умінь, певним чином способів розумової діяльності.

2. Визначено психологічні особливості старшого дошкільного віку.

Дошкільний вік є природним продовженням раннього віку в плані загальної сензитивності, здійснюваної нестримністю онтогенетичного потенціалу до розвитку. Дитина намагається проаналізувати свій психічний стан, рефлексує, проектує власний вчинок на можливі реакції інших людей. Великі зміни відбуваються в розумовому розвитку дитини. У зв'язку з тим, що коло спілкування дитини значно розширюється, виникає необхідність у повноцінному оволодінні засобами спілкування, основним з яких є мовлення.

Основу розвитку мислення складають формування та вдосконалення розумових дій. Від того, якими розумовими діями володіє дитина, залежить, які знання він може засвоїти і як він їх може використовувати. Оволодіння розумовими діями в дошкільному віці відбувається по загальному закону засвоєння та інтеріоризації зовнішніх орієнтованих дій. У старшому дошкільному віці на основі наочно-дієвої форми мислення починає складатися наочно-образна форма мислення, а потім і абстрактна, логічна.

3. Розглянуто науково-методичне забезпечення ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою.

Задачі по ознайомленню дітей старшого дошкільного віку з природою включають в себе: формування екологічної культури, знання про природу, про взаємозв'язки в ній та способи її збереження; формування естетичних та етичних почуттів; розвивати інтерес до природи та проблем її охорони; розвивати діяльність дітей по збереженню та поліпшенню природного середовища; виховувати культуру поведінки в природі.

Процес пізнання навколишньої природи передбачає вирішення цілого комплексу задач, всебічного розвитку особистості дітей старшого дошкільного віку. Він не тільки зачіпає область розумового розвитку дитини, але і сприяє формуванню гуманного ставлення до представників рослинного та живого світу. Вихователю потрібно вирішити дуже важливе завдання – виховувати не позитивно-споглядалне, а позитивно-дієве ставлення до природи.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ

2.1. Організація та проведення наукового дослідження

З метою перевірки ефективності обраних нами методів активізації розумової діяльності ДСДВ під час ознайомлення з природою ми провели експериментальне дослідження, яке здійснювалося на базі ЗДО (ясла-садочок) «Пролісок» Котелевської селищної ради. У дослідженні брали участь 24 дітей старшого дошкільного віку (12 дітей склали контрольну групу та 12 – експериментальну групу).

Експериментальне дослідження проходило у три етапи:

1. Констатувальний етап дослідження.
2. Формувальний етап дослідження.
3. Контрольний етап дослідження.

Мета констатувального етапу дослідження – виявлення рівня розвитку розумових операцій у дітей старшого дошкільного віку. Було визначено критерії розвитку розумових операцій, показники, що визначають дані критерії, та підібрано методики, що дозволяють діагностувати дані показники. Під час підбору діагностичних методик використовувалися дослідження та методичні рекомендації Р. Немова, Н. Гуткіної.

Діагностична методика 1. Що тут зайве? (Р. Немов).

Мета: визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до аналізу.

Процедура проведення. Під час тестування дітям надається стимульний матеріал, на якому зображено серію картинок, що містять різні предмети. Дітям старшого дошкільного віку необхідно визначити, який предмет на кожній із картинок зайвий. Оцінюється правильність виконання завдання та

час, за який це завдання було виконане. Оцінка за методику варіюється від 0 до 10 балів, де:

0-1 бал – дуже низький рівень розвитку здатності до аналізу;

2-3 бали – низький рівень;

4-7 балів – середній рівень;

8-9 балів - високий рівень;

10 балів – дуже високий рівень.

Результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Що тут зайве?» представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Кількісні результати виявлення рівня розвитку здатності до аналізу

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	1	8%	1	8%
Низький	4	32%	6	50%
Середній	7	58%	5	42%
Високий	0	0%	0	0%
Дуже високий	0	0%	0	0%

Як бачимо з таблиці 2.1, у контрольній та експериментальній групі 8% дітей показали дуже низький рівень здатності до аналізу. Це діти, які не впоралися із запропонованим завданням за відведений час. Низький рівень у контрольній групі показали 32% дітей, а в експериментальній – 50% дітей. Це діти, які вирішили поставлене перед ними завдання за 2,5-3 хвилини. Середній рівень у контрольній групі показали 58% дітей, а в експериментальній 42% дітей. Це діти, які вирішили поставлене перед ними завдання за 2-2,5 хвилини. Відзначено, що жоден з дітей контрольної та експериментальної груп не показав високого рівня, тим більше, дуже високого рівня здатності до аналізу, але при цьому були відсутні діти, які в

принципі не змогли впоратися із завданням. Були тільки діти, яким на вирішення завдання потрібно більше часу.

Діагностична методика 2. «Обведи контур» (Р. Немов) [33].

Ціль: визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до синтезу.

Процедура проведення. Під час тестування дітям надається стимульний матеріал, на якому у певному порядку зображені різні фігури. На одній частині зображення однакові фігури з'єднані контуром, на другій частині зображення, даного контуру немає. Завдання дітей полягає у тому, щоб якнайшвидше та точніше відтворити вже зроблений контур тієї частини зображення, де його немає. Оцінюється акуратність виконання завдання, швидкість та точність. Оцінка за методика варіюється від 0 до 10 балів, де:

0-1 бал – дуже низький рівень розвитку здатності до синтезу;

2-3 бали – низький рівень;

4-7 балів – середній рівень;

8-9 балів – високий рівень;

10 балів – дуже високий рівень розвитку здатності до синтезу.

Зведені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Обведи контур» представлені в таблиці 2.2. Результати обох груп за даною методикою представлені в Додатку С.

Таблиця 2.2.

Кількісні результати рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку
здатності до синтезу

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	0	0%	1	8%
Низький	6	50%	6	50%
Середній	6	50%	5	42%
Високий	0	0%	0	0%
Дуже високий	0	0%	0	0%

Як бачимо з таблиці 2.2, дуже низький рівень здатності до синтезу в контрольній групі не показав жодний з дітей, а в експериментальній групі показали 8% дітей (Олександр П.). Це діти, у яких виконання завдання пішло понад 150 секунд, і майже всі лінії намальованого ними контуру фігури, крім однієї, були прямими. Низький рівень у контрольній та в експериментальній групах показали по 50% дітей (Олег О., Вікторія Р., Ірина К., Дмитро В., Дар'я С., Іван Ш. та Григорій К., Ілля В., Дарина П., Марина В., Вікторія Ш.). Це діти, у яких виконання завдання пішло від 135 до 150 секунд, а у роботах були зазначені такі недоліки: 7-8 ліній намальованого ними контуру фігури були непрямыми або 11-12 кутів з'єднані неправильно. Середній рівень у контрольній групі показали 50% дітей (Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Віктор М., Денис Г., Олексій А.), а в експериментальній 42% дітей (Олеся У., Ірина Ч., Матвій П., Валерія С., Вероніка П.). Це діти, у яких виконання завдання пішло від 120 до 135 секунд, а у роботах було зазначено такі недоліки: 5-6 ліній намальованого ними контуру фігури були непрямыми чи 7-8 кутів були пов'язані не зовсім правильно. Високого і дуже високого рівня

здатності до синтезу в досліджуваних групах дітей старшого дошкільного віку зазначено не було.

Діагностична методика 3. «Порівняння понять» (Л. Виготський, Л. Сахаров).

Мета: визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до порівняння.

Процедура проведення. Під час тестування дітям старшого дошкільного віку пропонується набір пар слів, серед яких є як порівнювані пари, так і незрівнянні. Частина пар включає слова, що стосуються одного семантичного поля («корова-кінь»), а інша частина – до різних семантичних полів («річка-птаха»). Дітям старшого дошкільного віку пропонується 8 пар слів. Діти повинні правильно вибрати пари слів, відокремивши порівнювані та незрівнянні. Виконання завдання відбувається усно. Нормою вважається правильна обробка дитиною 75% завдань, що у разі становить 6 завдань. З метою полегшення інтерпретації результатів за цю методику було складено бальні оцінки за виконання завдання:

- 0-1 бал – дуже низький рівень розвитку здатності до порівняння: дитина поєднує всі пари слів в одну категорію або правильно позначила лише одну пару;

- 2-3 бали – низький рівень: дитина правильно позначила 2-3 пари слів;

- 4-5 балів – середній рівень: дитина правильно позначила від 4 до 5 пар слів;

- 6-7 балів – високий рівень: дитина правильно позначила 6-7 пар слів;

- 8 балів – дуже високий рівень: дитина правильно позначила всі запропоновані пари слів.

Зведені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Порівняння понять» представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Кількісні результати виявлення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до порівняння

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	0	0%	0	0%
Низький	3	25%	6	50%
Середній	9	75%	6	50%
Високий	0	0%	0	0%
Дуже високий	0	0%	0	0%

Як бачимо з таблиці 2.3, дуже низький рівень здатності до порівняння не показав жодний з дітей контрольної та експериментальної груп. Низький рівень у контрольній групі показали 25% дітей (Олег О., Вікторія Р., Дарина С.), а в експериментальній – 50% дітей (Олександр П., Григорій К., Ілля Ст., Марина І., Марина Ст., Вікторія Ш.). Це діти, які позначили правильно лише 2-3 пари слів. Середній рівень у контрольній групі показали 75% дітей (Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Ірина К., Віктор М., Дмитро В., Денис Г., Іван Ш., Олексій А.), а в експериментальній - 50% дітей (Дарина П., Олеся У., Ірина Ч., Матвій П., Валерія С., Вероніка П.). Це діти, які спромоглися правильно позначити від 4 до 5 пар слів. Високого та дуже високого рівня здатності до порівняння у досліджуваних групах дітей зазначено не було.

Діагностична методика 4. «Послідовність подій» (Н. Бернштейн).

Мета: виявлення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до узагальнення.

Процедура проведення. Під час тестування дітям старшого дошкільного віку надається стимульний матеріал, на якому зображені

картинки з явним змістом сюжету та картинки із прихованим змістом сюжету. Перед дитиною по черзі кладеться один із наборів картинок, які вона повинна розташувати в такій послідовності, щоб вони склали сюжет. Після цього дитині необхідно скласти розповідь про викладені картинки. Оцінка за виконання завдання за даною методикою проводиться відповідно до якості виконання дитиною завдання:

- високий рівень – дитина самостійно знайшла послідовність картинок та склала логічну розповідь;
- середній рівень – дитина правильно знайшла послідовність, але не змогла скласти розповідь;
- низький рівень – якщо дитина не змогла знайти послідовність картинок і відмовилася від розповіді; за знайденою нею самою послідовності картинок склала нелогічну розповідь; складена дитиною послідовність відповідає розповіді; кожна картинка розповідається окремо, сама по собі, не пов'язана з рештою – в результаті не виходить розповідь; у кожному малюнку просто перераховуються окремі предмети.

Для полегшення інтерпретації загальних результатів діагностики розумових операцій за високий рівень за даною методикою дитині нараховувалося 3 бали, за середній 2 бали, а за низький 1 бал.

Зведені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Послідовність подій» представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Кількісні результати виявлення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до узагальнення

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Низький	3	25%	2	16%
Середній	9	75%	8	68%
Високий	0	0%	2	16%

Як бачимо з таблиці 2.4, низький рівень здатності до узагальнення у контрольній групі показали 25% дітей (Олег О., Ірина К., Дар'я С.), а в експериментальній – 16% дітей (Олександр П., Марина І.). Це діти, які знайти правильну послідовність картинок. Середній рівень за даною методикою в контрольній групі показали 75% дітей (Вікторія Р., Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Віктор М., Дмитро В., Денис Г., Іван Ш., Олексій А.), а в експериментальній 68% дітей (Ілля В., Дарина П., Олеся У., Ірина Ч., Матвій П., Валерія С., Вікторія Ш., Вероніка П.). Це діти, які правильно визначили послідовність картинок, але не змогли скласти гарну розповідь щодо них. Високого рівня розвитку здатності до узагальнення у контрольній групі зазначено не було, а в експериментальній групі високий рівень здатності до узагальнення показали 16% дітей (Григорій До., Марина У.).

Діагностична методика 5. «Розділи на групи» (Р. Немов).

Мета: визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до класифікації.

Процедура проведення. Під час тестування дітям надається стимульний матеріал, на якому зображені фігури різної форми та по-різному зафарбовані. Дані фігури дитині необхідно розділити на групи, та вказати ознаку, відповідно до якої дані фігури поділені на групи. Оцінка за дану методику ставиться на основі тривалості виконання завдань та якості його виконання:

0-1 бал – дуже низький рівень розвитку здатності до класифікації;

2-3 бали – низький рівень;

4-7 балів – середній рівень;

8-9 балів – високий рівень;

10 балів – дуже високий рівень розвитку здатності до класифікації.

Зведені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Розділи на групи» представлені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Кількісні результати визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до класифікації

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	0	0%	0	0%
Низький	3	25%	6	50%
Середній	9	75%	6	50%
Високий	0	0%	0	0%
Дуже високий	0	0%	0	0%

Як бачимо з таблиці 2.5, дуже низький рівень здатності до класифікації не показав жодний з дітей обох груп. Низький рівень показали 25% дітей контрольної групи (Олег О., Вікторія Р., Дарина С.) та 50% дітей експериментальної групи (Олександр П., Григорій К., Ілля В., Марина І., Марина В., Вікторія Ш.). Це діти, які за відведений час не змогли виділити більше однієї групи фігур. Середній рівень показали 75% дітей контрольної групи (Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Ірина К., Віктор М., Дмитро В., Денис Г., Іван Ш., Олексій А.) та 50% дітей експериментальної групи (Дарина П., Олеся У., Ірина Ч., Матвій П., Валерія С., Вероніка П.). Це діти, які за відведений час змогли виділити лише дві групи фігур. Високого і дуже високого рівня здатності до класифікації в досліджуваних групах дітей зазначено не було.

Отже, представлений опис методик дозволяє виділити рівні розвитку розумових операцій у дітей старшого дошкільного віку. Усього за всіма методиками дитина може отримати оцінку від 1 до 41 балів. Відповідно:

- 1-13 балів – низький рівень розвитку розумових операцій. Дитина або не здатна, або має низький рівень розвитку здатності до аналізу та синтезу, у неї або відсутня, або слабо розвинена здатність до порівняння (подібність і

відмінність між предметами та явищами), вона не вміє виділяти суттєві властивості та ознаки предметів, а також не розуміє сутності та принципу класифікації предметів;

- 14-28 балів – середній рівень розвитку розумових операцій. Дитина виявляє здатність лише до найпростіших розумових операцій, що вимагають аналізу та синтезу, при ускладненні завдання втрачається. Здатна до порівняння предметів та явищ, що мають не більше двох відмінних якостей, це стосується й здатності до узагальнення. Класифікує предмети лише після підказки з боку вихователя.

- 29-41 балів – високий рівень розвитку розумових операцій. Дитина здатна до аналізу та синтезу. Здатна порівнювати різні предмети та явища, вміє виділяти їх суттєві ознаки та властивості. Здатна класифікувати предмети без підказки вихователя.

Загальні результати тестування дітей контрольної та експериментальної груп за вищезазначеними методиками представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Кількісні результати дослідження рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку розумових операцій (констатувальний етап дослідження)

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Низький	3	25%	3	25%
Середній	9	75%	8	67%
Високий	0	0%	1	8%

Як бачимо з таблиці 2.6, низький рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі показали 25% дітей (Олег О., Вікторія Р., Дарина С.), а в експериментальній – 25% дітей (Олександр П., Марина І., Вікторія Ш.). Це

діти, які або не здатні, або мало здатні до операцій аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння та класифікації. Середній рівень у контрольній групі показали 75% дітей (Марія М., Костянтин М., Уляна Б., Ірина К., Віктор М., Дмитро В., Денис Г., Іван Ш., Олексій А.), а в експериментальній – 67% дітей (Григорій К., Ілля В., Дарина П., Олеся У., Ірина Ч., Матвій П., Марина В., Вероніка П.). Це діти, які виявляють здатність до найпростіших розумових операцій, але за їх ускладнення починають губитися. Високого рівня здатності до розумових операцій у контрольній групі не було відзначено в жодного з дітей, а експериментальній групі цей рівень показали 8% дітей (Валерія С.). Це діти, здатні до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння та класифікації, які не губляться при ускладненні поставлених перед ними завдань.

2.2. Формувальний етап дослідження

У процесі формувального експерименту була визначена необхідність використання дитячого експериментування як ефективного методу активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою. Свою роботу з експериментальної діяльності планували за двома взаємопов'язаними напрямками:

1. Жива природа – характерні риси сезонів, різноманіття живих організмів як пристосування до навколишнього середовища.

2. Нежива природа – повітря, вода, ґрунт, світло, колір, теплота.

Протягом формувального експерименту роботу будували за кількома напрямками.

Підготовчий етап: переобладнання куточка для експериментування у групі для самостійної вільної діяльності та індивідуальних занять.

Основний етап:

1. Жива природа.

- Рослини та тварини як живі організми.

- Будова, функції та значення частин рослин та тварин.
- різноманітність живих організмів.
- Характерні особливості сезонів (пори року) у житті рослин та тварин.
- Взаємозв'язок живої та неживої природи.

2. Нежива природа.

- Дослідження природних явищ та часу.
- дослідження агрегатних станів води.
- дослідження предметів неживої природи.

Розглянемо більш детально етапи роботи.

Підготовчий етап.

Завданнями куточка експериментування є розвиток первинних природничих уявлень, спостережливості, допитливості, активності, розумових операцій (аналіз, порівняння, узагальнення, класифікація, спостереження); формування умінь комплексно обстежити предмет. При обладнанні куточка в дидактичний компонент включили схеми, таблиці, моделі із алгоритмами виконання дослідів; а також серії картин із зображенням природних угруповань; книги пізнавального характеру, атласи; тематичні альбоми; колекції у міні-музей «Форми каменю», «Ювелірні сплави», «Природні чудеса».

Усі матеріали та обладнання були розподілені за групами: предмети неживої природи «Пісок, глина, вода», «Тканини», «Звук», «Магніти», «Папір», «Світло та скло»;

- природний матеріал: камені, листя дерев, насіння, ґрунт різних видів та ін.;

- утилізований матеріал: дрiт, шматочки шкіри, хутра, тканини, пластмаси, дерева, пробки тощо;

- технічні матеріали: гайки, скріпки, болти, цвяхи, гвинтики, шурупи, деталі конструктора тощо;

- різні види паперу: звичайний, картон, наждачний, копіювальний тощо;

- барвники: харчові та нехарчові (гуаш, акварельні фарби та ін.);
- медичні матеріали: піпетки із закругленими кінцями, колби, дерев'яні палички, мірні ложки, гумові груші, шприци без голок – інші матеріали: дзеркала, повітряні кулі, олія, борошно, сіль, цукор, кольорові та прозорі скла, свічки та ін.
- сито, воронки – половинки мильниць, форми для льоду
- прилади-помічники: збільшувальне скло, пісочний годинник, мікроскопи, лупи – клейончасті фартухи, нарукавники, гумові рукавички, ганчірки.

Також у куточку експериментування були передбачені допоміжні стимулюючі підказки:

- міні-стенд «Про що хочу дізнатися завтра»;
- особисті блокноти дітей для фіксації результатів дослідів;
- картки-підказки (дозволяючі – заборонні знаки) «Що можна, що не можна»;
- персонажі, наділені певними рисами («Питання-задавака»), від імені якого моделюється проблемна ситуація.

У куточку експериментальної діяльності було виділено такі наступні зони:

- місце для постійної виставки, де знаходиться музей, різноманітні колекції, експонати, рідкісні предмети (раковини, каміння, кристали, пір'я тощо);
- місце для приладів та зберігання природного та непридатного матеріалу;
- місце для проведення дослідів;
- місце для неструктурованих матеріалів (пісок, вода, тирса, стружка, пінопласт тощо).

Основний етап.

1. Жива природа.

У процесі експериментування з живою природою в якості основного прийому використовувалося спостереження, яке дозволяло показати дітям природу в природних умовах у всьому її різноманітті, найпростіших, наочно представлених взаємозв'язках.

Систематичне використання спостереження під час процесу ознайомлення з природою привчає дітей старшого дошкільного віку придивлятися, помічати її особливості та призводить до розвитку спостережливості, а отже, вирішення однієї з найважливіших завдань розумового виховання.

Для формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про різноманітність рослин та тварин, об'єктів неживої природи, розпізнавання особливостей тих чи інших об'єктів, їх властивостей, ознак, якостей використовували розпізнавальне спостереження. Воно забезпечувало накопичення у дітей старшого дошкільного віку яскравих, живих знань про природу. Використовували також спостереження, що сприяє формування уявлень про зростання та розвиток рослин та тварин, сезонних змін у природі.

Залежно від кількості дітей, які беруть участь у спостереженні, розрізняли індивідуальне, групове та фронтальне. Залежно від поставлених завдань використовували епізодичне, тривале та підсумкове спостереження.

Спостереження здійснювали за такими темами.

- Рослини та тварини як живі організми. Їхні загальні ознаки, подібності та відмінності, специфічні потреби (у теплі, воді, повітрі, ґрунті)
- Будова, функції та значення частин рослин та тварин.

Особливості будови рослин:

- корінь — зміцнення в ґрунті, всмоктування та накопичення води та поживних речовин;
- стебло — «проведення» та накопичення води та поживних речовин;
- листя — «приготування» їжі та дихання;
- Квіти та плоди — розмноження.

Особливості будови та функцій деяких частин тіла та органів у тварин.

- різноманітність живих організмів.

Пристосування живих організмів:

- до довкілля;
- до сезону;
- екологічної системи;
- природної (кліматичної) зони.

Характерні особливості сезонів (пори року) у житті рослин та тварин.

- у житті рослин та тварин зміна зовнішнього вигляду, способів харчування, спосіб життя.

Характерні особливості екологічних систем – залежність живої та неживої природи на прикладі конкретних об'єктів:

- ставок – водне та водно-повітряне середовище, бідний ґрунт, багато води, нестача світла, невисока температура;
- ліс – багатий ґрунт, мало світла, достатньо вологи та тепла;
- місто – недолік вологи, підвищена температура, мало світла (через будов), наявність продуктів життєдіяльності людини (сміття, загазованість), поняття про штучну екологічну систему, про роль людини.

Характерні особливості рослин та тварин, що дозволяють класифікувати та систематизувати їх за різними ознаками (будівля, спосіб життя, харчування тощо):

- птахи – звірі – комахи;
- зимуючі – перелітні птахи.
- домашні – дикі тварини;
- хижаки – трав'яїдні – всеїдні тварини.

2. Нежива природа. Дослідження природних явищ та часу.

Експерименти були спрямовані на уточнення всього спектру властивостей та ознак об'єктів та предметів, взаємозв'язку та взаємозалежності об'єктів та явищ. Основний зміст досліджень, які проводять діти старшого дошкільного віку передбачає формування у них уявлень про

явища природи (кругообіг води в природі, рух сонця, а також снігопад) та часу (добу, день – ніч, місяць, сезон, рік).

Дані спостереження мали пізнавальний характер, змушували дітей старшого дошкільного віку замислюватися, згадувати, зіставляти та шукати відповіді на запитання. Спостереження охоплювали невелике коло знань, щоб не перевантажувати дітей старшого дошкільного віку. Кожне наступне спостереження давало нові знання, пов'язане з попереднім і розширювало вже існуючі знання. Перед спостереженням, щоб викликати інтерес дітей, а також для загального ознайомлення, розповідали або читали щось про об'єкт спостереження. Результати спостереження уточнювали, власне узагальнювали, також систематизували, закріплювали, щоб у дитини старшого дошкільного віку сформувалося цілісне уявлення про об'єкт спостереження.

У зимову пору року спостерігали за явищами неживої природи, рослинним та тваринним світом, працею людей.

Було обрано наступну тематику:

- спостереження за деревами, покритими снігом;
- тваринами, їх звичками та особливостями поведінки;
- птахами, що видобувають їжу в цей суворий для них період;
- сніжинками, які злипаються на льоту та перетворюються на пластівці;
- свіжим морозним повітрям;
- сонцем, яке з'являється все рідше і гріє дедалі слабше тощо.

Дослідження агрегатних станів та властивостей води.

Експерименти були спрямовані на вивчення агрегатних станів води (вода – певним чином основа життя; як утворюється град, сніг, лід, іній, туман, роса; розгляд сніжинок у лупу та ін.).

Наливали воду у формочки для льоду та заморожували її в холодильнику або на вулиці в морозний день. Пропонували взяти в руки кубики льоду та спостерігати, як лід розтане і перетвориться на воду. Порівнювали, у кого швидше розтане лід: хто тримав його в рукавичках чи

голих руках. За допомогою чайника доводили воду до кипіння, спостерігали за парою, підставляли скло і спостерігали, як пара знову перетворюється на воду.

У ванну з водою опускали різні за вагою предмети. В одному склянці розчиняли 5 чайних ложок солі, а інший залишали з прісною водою, опускали в обидві склянки яйця. Кидали у склянку з водою спочатку щіпку цукрового піску, потім солі, кристаликів марганцю. Робили висновок, що вода приймає смак та колір інших речовин.

Дослідження предметів неживої природи.

1. Експерименти із піском.

Дітей старшого дошкільного віку знайомили із властивостями піску, розвивали вміння зосередитися; планомірно та послідовно розглядати об'єкти, вміння помічати малопомітні компоненти; розвивати спостережливість дітей, вміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові залежності та робити висновки. Знайомили з правилами безпеки під час проведення експериментів. Як необхідне обладнання виступали сухий чистий пісок, великий лоток, маленькі лотки або тарілочки, сито, вода, пісочні годинник, лупи, глина, дощечки, палички, вироби з кераміки, мірні стаканчики, прозорі ємності, поліетиленові пляшки, трубочки з паперу, олівець.

Експеримент «Піщаний конус».

Просили взяти жменю піску і випускати його струмком так, щоб він падав на одне місце. Поступово у місці падіння утворився конус, зростаючий у висоту і займає все більшу площу в основі. Якщо довго сипати пісок, на поверхні конуса то в одному місці, то в іншому виникали рухи піску, схожі на течію. При цьому підводили дітей до висновку: пісок сипкий і може рухатися (нагадували також дітям старшого дошкільного віку про пустелю, про те, що саме там піски можуть пересуватися, бути схожими на хвилі моря).

Експеримент «Чарівний матеріал».

Пропонували дітям старшого дошкільного віку зліпити щось із піску та глини, після чого перевіряли міцність будівель. Діти робили висновок про в'язкість вологої глини та збереження форми після висихання. При цьому з'ясовували, що сухий пісок форму не зберігає. Діти міркували, чи можна зробити посуд з піску та глини, перевіряли властивості піску та глини, виліпивши з них посуд та висушивши її.

Експеримент «Де вода».

Пропонували дітям старшого дошкільного віку з'ясувати властивості піску та глини, пробуваючи їх на дотик (сипкі, сухі). Діти наливали ємності одночасно однаковим кількістю води (води наливали стільки, щоби повністю пішла в пісок). З'ясовували, що сталося в ємностях із піском та глиною (вся вода пішла в пісок, але стоїть лежить на поверхні глини); міркували, чому так сталося (у глини частинки ближче один до одного, не пропускають воду); де більше калюж після дощу (на асфальті, на глинистому ґрунті, на піску) і чому (глина та асфальт не пропускають воду усередину; на землі, в пісочниці калюж немає); чому доріжки на городі посипають піском (для вбирання води).

Експеримент «Вітер».

Пропонували дітям старшого дошкільного віку з'ясувати, чому за сильного вітру незручно грати з піском, при цьому діти розглядали заготовлену банку з насипаним шаром піску, створювали ураган - різко з силою трясли банку і з'ясовували, що відбувається і чому. Пропонували дітям подумати, як зробити, щоб із піском можна було грати і за сильного вітру (намочити його водою).

Експеримент «Пісочний годинник».

Знайомили дітей старшого дошкільного віку із пісочним годинником. Вони стежили за тим, як пересипався пісок. Просили дітей відчутти тривалість хвилини. Потім просили дітей набрати в долоню якнайбільше піску, стиснути кулачок і подивитися, як біжить цівка піску. Діти не повинні були розтискати

кулачки, доки не висиплеться весь пісок. Потім пропонували поміркувати над приказками «Час як пісок», «Час як вода».

2. Експерименти із повітрям.

У процесі експериментування розвивали пізнавальну активність дітей, ініціативність, здатність встановлювати причинно-слідчі зв'язки та робити висновки, уточнювали поняття дітей про те, що повітря – це не «невидимка», а реальний газ; розширювали уявлення дітей про значущість повітря у житті людини, удосконалювали досвід дітей у дотриманні правил безпеки при проведенні експериментів.

В якості обладнання використовували повітряні кулі, целофанові пакети, трубочки, прозорі пластикові склянки та ін.

Експеримент «Пошук повітря».

Пропонували дітям старшого дошкільного віку довести за допомогою предметів, що довкола нас є повітря. Діти обирали будь-які предмети, показували досвід самостійно, пояснювали процеси, що відбуваються, на основі результату своїх дій (наприклад, дули в трубочку, кінець якої опущений у воду; надували повітряну кульку тощо).

Експеримент «Підводний човен».

Пропонували з'ясувати, що станеться зі склянкою, якщо її опустити в воду, чи він зможе сам піднятися з дна. Діти виконували дії: занурювали склянку у воду, перевертали її вгору дном, підводили під вигнуту трубочку для коктейлю, вдують під нього повітря. Після цього робили висновок: склянка поступово заповнюється водою, бульбашки повітря виходять із нього; повітря легше за воду – потрапляючи в склянку через трубочку, він витісняє воду з-під склянки і власне спливає.

Експеримент «Реактивна кулька».

Пропонували надути повітряну кулю і відпустити її, звертаючи увагу на траєкторію та тривалість його польоту. Діти робили висновок, що для того, щоб кулька летіла довше, треба її більше надути, так як повітря змушує

його рухатися у протилежний бік. При цьому повідомляли дітям, що такий самий принцип використовується в реактивних двигунах.

Експеримент «Сухий із води».

Пропонували дітям старшого дошкільного віку пояснити, що означає «Вийти сухим із води», чи це власне можливо, і з'ясовували, чи можна опустити склянку у воду і не намочити серветку, що лежить на дні. Діти переконувалися, що серветка на дні склянки суха. Потім перевертали склянку вгору дном, обережно занурювали у воду, не нахилиючи склянку до дна ємності, піднімали її з води, даючи воді стекти, не перевертаючи склянку. Пропонували визначити, чи намокла серветка, і пояснювали, що завадило воді намочити її (повітря в склянці) і що станеться з серветкою, якщо нахилити склянку (бульбашки) повітря вийде, а його місце займе вода, серветка намокне).

Експеримент «Чому не виливається?».

Пропонували перевернути склянку з водою, не проливши з неї води. Діти пробували. Потім наповнювали склянку водою до країв, покривали її поштовою листівкою і, злегка притримуючи її пальцями, перевертали склянку вгору дном. Забирали руку і бачили, що листівка не падає, вода не виливається. Пояснювали, що вода не виливається зі склянки, коли під нею аркуш паперу (на аркуш паперу тисне повітря, він притискає лист до країв склянки і не дає воді вилитися, тобто причина – повітряний тиск).

Крім зазначених експериментів, проводили досліди та з іншими предметами неживої природи. Так, наприклад, вимірювали температуру повітря у приміщенні, на вулиці та порівнювали значення.

Під час проведення експериментів з дітьми ставилася мета, спільно визначалися етапи роботи, робили висновки. Під час спільної діяльності вчили дітей старшого дошкільного віку виділяти послідовність дій, відбивати їх у промові при відповіді питання типу: що ми робили? Що ми здобули? Чому? Фіксували припущення дітей, допомагали їм схематично відобразити хід та результати досвіду. Припущення та результати експерименту

порівнювалися, робилися висновки (з питань, що наводять): Про що ви думали? Що вийшло? Чому?

Вчили знаходити подібність і різницю між об'єктами. З Після закінчення серії експериментів обговорювали з дітьми, хто з них дізнався щось нове, замальовували схему загального експерименту.

Отже, у процесі експериментування діти даної вікової групи переконувалися у необхідності приймати та ставити ціль, аналізувати об'єкт чи явище, виділяти суттєві ознаки та сторони, зіставляти різні факти, висувати припущення та дійти висновку, фіксувати етапи дій та результати графічно.

Діти даної групи брали активну участь у запропонованих експериментах, охоче самостійно діяли із предметами, виявляючи їх особливості. Вони виявили бажання експериментувати вдома: досліджувати різні предмети побуту, їх дія, що з'ясовувалося у розмовах з батьками та дітьми. Деякі діти обговорювали спільно з батьками хід та результати експериментів, що проводяться вдома, замальовували у своїх зошит. Потім ми разом із усіма дітьми обговорювали їхні роботи.

Експериментування дозволило об'єднати всі види діяльності та всі сторони виховання. Ініціатива щодо їх проведення розподілялася рівномірно між вихователем та дітьми. В другій половині формувального експерименту почали практикуватися такі експерименти, у яких діти самостійно замислювали досвід, самі продумували методику і розподіляли обов'язки між собою, самі його виконували та робили необхідні висновки. У разі роль вихователя зводилася до загального спостереження за ходом роботи та виконанням правил безпеки.

Дітям, з якими проводився експеримент, стали доступні такі складні розумові операції, як висування найпростіших гіпотез, перевірка їхньої істинності, вміння відмовитися від гіпотези, якщо вона не підтвердилася. Вони почали робити висновки про властивості предметів та явищ, самостійно формулювати висновки, а також давати повний опис побаченого. В процесі

експериментування старший дошкільник отримує емоційний заряд дитячого здивування, загадки, зіткнення відомого з невідомим, який провокує питання та змушує дитину самому шукати на нього відповіді.

2.3. Порівняльний аналіз результатів наукового дослідження

Після проведення формувального етапу, досліджувана група дітей пройшла повторне тестування за раніше зазначеними методиками. В таблиці 2.7 представлені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Розділи на групи» Р. Немова.

Таблиця 2.7.

Кількісні результати виявлення рівня розвитку здатності до аналізу

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	0	0%	0	0%
Низький	5	42%	2	16%
Середній	7	58%	7	58%
Високий	0	0%	2	16%
Дуже високий	0	0%	1	8%

Згідно з даними таблиці 2.7, на контрольному етапі щодо здатності до аналізу 42% дітей контрольної групи показали низький рівень (Олег О., Вікторія Р., Ірина К., Денис Г., Дар'я С.) та 58% дітей – середній рівень (Марія Н., Костянтин М., Уляна Би., Віктор М., Дмитро С., Іван Ш., Олексій А.). Дуже низького, високого та дуже високого рівнів здатності до аналізу у контрольній групі на контрольному етапі зазначено не було. При цьому в експериментальній групі 16% дітей показали середній рівень здатності до

аналізу (Олександр П., Марина І.), 58% дітей – середній рівень (Григорій К., Ілля Ст., Дарина П., Ірина Ч., Марина Ст. , Вікторія Ш., Вероніка П.), 16% дітей – високий (Олеся У., Матвій П.) та 8% – дуже високий рівень (Валерія С.). Дуже низького та низького рівнів здатності до аналізу в експериментальній групі на контрольному етапі зазначено не було.

У таблиці 2.8. представлені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Обведи контур» Р. Немова.

Таблиця 2.8.

Кількісні результати рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку
здатності до синтезу

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	0	0%	0	0%
Низький	5	42%	1	8%
Середній	7	58%	8	66%
Високий	0	0%	3	26%
Дуже високий	0	0%	0	0%

Згідно з даними таблиці 2.8, у контрольній групі на контрольному етапі 42% дітей показали низький рівень здатності до синтезу (Олег О., Вікторія Р., Дмитро В., Дарина С., Іван Ш.) та 58% дітей – середній (Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Ірина К., Віктор М., Дмитро С., Денис Г., Олексій А.). Дуже низького, високого та дуже високого рівнів здатності до синтезу в контрольній групі на контрольному етапі не було відзначено. В експериментальній групі 8% дітей показали середній рівень здатності до аналізу (Марина І.), 66% дітей показали середній рівень здатності до синтезу (Олександр П., Григорій К., Ілля Ст., Дарина П., Ірина Ч., Марина В., Вікторія Ш., Вероніка П.) та 26% – високий рівень (Олеся У., Матвій П.,

Валерія С.). Дуже низького та дуже високого рівнів здатності до синтезу в експериментальній групі на контрольному етапі не було відзначено.

У таблиці 2.9. представлені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Порівняння понять» (Л. Виготський, Л. Сахаров).

Таблиця 2.9.

Кількісні результати виявлення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до порівняння

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	0	0%	0	0%
Низький	2	16%	0	0%
Середній	10	84%	10	84%
Високий	0	0%	2	16%
Дуже високий	0	0%	0	0%

Згідно з даними таблиці 2.9., у контрольній групі на контрольному етапі дослідження 16% дітей показали низький рівень здатності до порівняння (Олег О., Вікторія Р., та 84% дітей – середній (Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Ірина К., Віктор М., Дмитро В., Денис Г., Дарина С., Іван Ш., Олексій А.) Дуже низького, високого та дуже високого рівнів здатності до порівняння у контрольній групі на контрольному етапі відзначено не було. групі 84% дітей показали середній рівень здатності до порівняння (Олександр П., Марина І., Григорій К., Ілля В., Дарина П., Ірина Ч., Матвій П., Марина В., Вікторія Ш., Вероніка П.) та 16% – високий рівень (Олеся У., Валерія С.) Дуже низького, низького та дуже високого рівнів здатності до порівняння в експериментальній групі на контрольному етапі відзначено не було.

У таблиці 2.10. представлені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Послідовність подій» (Н. Бернштейн).

Таблиця 2.10.

Кількісні результати виявлення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до узагальнення

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Низький	0	0%	0	0%
Середній	10	84%	0	0%
Високий	2	16%	10	100%

Згідно з даними таблиці 2.10, у контрольній групі на контрольному етапі дослідження 84% дітей показали середній рівень здатності до узагальнення (Олег О., Вікторія Р., Марія Н., Уляна Б., Ірина К., Віктор М., Марина І., Марина В., Вікторія Ш., Вероніка П.) та 16% дітей – високий (Костянтин М., Дмитро В.). Низького рівня здатності до узагальнення у контрольній групі на контрольному етапі не було зазначено. В експериментальній групі всі діти показали високий рівень здатності до узагальнення (100%) (Олександр П., Марина І., Григорій К., Ілля В., Дарина П., Олеся У., Ірина Ч., Матвій П., Валерія С., Марина В., Вікторія Ш., Вероніка П.). Низького та середнього рівнів здатності до узагальнення в експериментальній групі на контрольному етапі зазначено не було.

У таблиці 2.11. представлені результати контрольної та експериментальної груп за методикою «Розділи на групи» (Р. Немов). Згідно з даними таблиці 2.11., у контрольній групі на контрольному етапі 16% дітей показали низький рівень здатності до класифікації (Олег О., Вікторія Р.) та 84% дітей – середній рівень (Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Ірина К.,

Віктор М., Дмитро С., Денис Р., Дарина С., Іван Ш., Олексій А.). Дуже низького, високого та дуже високого рівнів здатності до класифікації в контрольній групі на контрольному етапі не було відзначено. В експериментальній групі 75% дітей показали середній рівень здатності до класифікації (Олександр П., Марина І., Григорій К., Ілля В., Дарина П., Ірина Ч., Марина В., Вікторія Ш., Вероніка П.) та 25% дітей – високий рівень (Олеся У., Матвій П., Валерія С.). Дуже низького, низького та дуже високого рівнів здатності до класифікації в експериментальній групі на контрольному етапі не було відзначено.

Таблиця 2.11

Кількісні результати визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до класифікації

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Дуже низький	0	0%	0	0%
Низький	2	16%	0	0%
Середній	10	84%	9	75%
Високий	0	0%	3	25%
Дуже високий	0	0%	0	0%

Таким чином, отримані за всіма методиками дані дозволяють визначити загальний рівень розвитку розумових операцій у дітей контрольної та експериментальної груп на контрольному етапі дослідження.

У таблиці 2.12. наведено показники загального рівня розвитку розумових операцій обох груп на контрольному етапі дослідження.

Таблиця 2.12.

Кількісні результати дослідження рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку розумових операцій (контрольний етап)

Рівні	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Низький	2	16%	0	0%
Середній	10	84%	9	75%
Високий	0	0%	3	25%

Як бачимо з таблиці 2.12., у контрольній групі на контрольному етапі дослідження 16% дітей показали низький рівень розвитку розумових операцій (Олег О., Вікторія Р.), а решта 84% дітей – середній (Марія Н., Костянтин М., Уляна Б., Ірина К., Віктор М., Дмитро С., Денис Р., Дарина С., Іван Ш., Олексій А.). В експериментальній групі на контрольному етапі 75% дітей показали середній рівень розвитку розумових операцій) та 25% дітей – високий (Олеся У., Матвій П., Валерія С.). Низького рівня розвитку розумових операцій в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження визначено не було.

Показники розвитку розумових операцій в експериментальній групі на контрольному етапі суттєво перевищують показники контрольної групи. Так, низький рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі на контрольному етапі показали 16% дітей, а в експериментальній низький рівень не було зазначено в принципі. Середній рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі на контрольному етапі показали 84% дітей, тоді як цей показник експериментальної групи на контрольному етапі становив 75%. Високий рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі на контрольному етапі не показав жодного дітей, а експериментальної – 25% дітей. Ці дані вказують на більш розвинену здатність до розумових операцій у дітей експериментальної групи, порівняно з дітьми контрольної групи.

Якщо у контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей з низьким рівнем розвитку розумових операцій знизилася на 9% (з 25% до 16%), то в експериментальній групі – на 25% (з 25% до 0%). Якщо в контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей із середнім рівнем розвитку розумових операцій підвищилося на 9% (з 75% до 84%), то в експериментальній підвищилося на 8% (з 67% до 75%). Якщо в контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей із високим рівнем розвитку розумових операцій не змінилося, то в експериментальній групі воно підвищилося на 17% (з 8% до 25%).

Ці дані підтверджують той факт, що ознайомлення з природою у практиці освітнього процесу закладу дошкільної є досить ефективним засобом активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Ефективність реалізованого змісту роботи була підтверджена шляхом кількісного та якісного аналізу отриманих під час тестування дітей старшого дошкільного віку даних. Результати аналізу підтвердили істотну динаміку розвитку розумових операцій в дітей старшого дошкільного віку досліджуваної групи після проведення формувального експерименту, що дозволило підтвердити гіпотезу дослідження.

Висновки до другого розділу

Було проведено експериментальне дослідження ефективності обраних нами методів активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою. База дослідження – ЗДО (ясла-садочок) «Пролісок» Котелевської селищної ради. Дослідження відбувалося у три етапи: констатувальний етап дослідження; формувальний етап дослідження; контрольний етап дослідження.

Мета констатувального етапу дослідження – виявлення рівня розвитку розумових операцій у дітей старшого дошкільного віку. Було визначено критерії розвитку розумових операцій, показники, що визначають дані критерії, та підібрано методики, що дозволяють діагностувати дані показники. Низький рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі показали 25% дітей, а в експериментальній – 25% дітей. Середній рівень у контрольній групі показали 75%, а в експериментальній – 67% дітей. Високого рівня здатності до розумових операцій у контрольній групі не було відзначено в жодного з дітей, а експериментальній групі цей рівень показали 8% дітей.

У процесі формувального експерименту була визначена необхідність використання дитячого експериментування як ефективного методу активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою. Свою роботу з експериментальної діяльності планували за двома взаємопов'язаними напрямками: жива природа – характерні риси сезонів, різноманіття живих організмів як пристосування до навколишнього середовища; нежива природа – повітря, вода, ґрунт, світло, колір, теплота.

На контрольному етапі дослідження у контрольній групі 16% дітей показали низький рівень розвитку розумових операцій, а решта 84% дітей – середній. В експериментальній групі на контрольному етапі 75% дітей показали середній рівень розвитку розумових операцій та 25% дітей –

високий. Низького рівня розвитку розумових операцій в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження визначено не було.

Якщо у контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей з низьким рівнем розвитку розумових операцій знизилася на 9% (з 25% до 16%), то в експериментальній групі – на 25% (з 25% до 0%). Якщо в контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей із середнім рівнем розвитку розумових операцій підвищилося на 9% (з 75% до 84%), то в експериментальній підвищилося на 8% (з 67% до 75%). Якщо в контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей із високим рівнем розвитку розумових операцій не змінилося, то в експериментальній групі воно підвищилося на 17% (з 8% до 25%).

ВИСНОВКИ

1. Вивчено стан розробленості проблематики активізації розумової діяльності дітей у психолого-педагогічних джерелах.

Розумова діяльність відіграє важливу роль в пізнанні дитиною навколишнього світу. Активізація – це певним чином посилення діяльності, активності; спонукання до рішучих дій. Активізація розумової діяльності – це педагогічний процес, який спрямований на формування у дітей дошкільного віку системи елементарних знань та умінь, а також способів розумової діяльності. Вивченням розумової сфери дітей дошкільного віку загалом та її активізації зокрема займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених: А. Запорожець, А. Венгер, П. Гальперін, А. Валлон, та ін. Дані психологи стверджували, що активізація розумової діяльності відбувається під впливом навчання та певним чином виховання. Повноцінний розумовий розвиток дошкільника – найважливіший показник його підготовки до шкільного навчання, тому проблема активізації розумової діяльності дітей дошкільного віку на даному етапі є досить важливою.

2. Визначено психологічні особливості старшого дошкільного віку.

За період дошкільного дитинства дитина певним чином проходить великий шлях у оволодінні соціальним простором з його системою нормативного поведінки в міжособистісних відносинах між дорослими та дітьми. Дитина освоює правила взаємодії з людьми та вчиться регулювати власну поведінку відповідно до цих правил. Дитина старшого дошкільного віку намагається проаналізувати власне психічний стан, рефлексує, проектує свій вчинок на можливі реакції інших людей, при цьому вона хоче, щоб люди відчували до неї позитивні емоції, визнавали та цінували її гарний вчинок. Дитина відчуває величезну потребу звертатися до дорослих за оцінкою результатів своєї діяльності, визнанням досягнень.

Істотні зміни відбуваються в розумовому розвитку дитини старшого дошкільного віку. У зв'язку з тим, що коло спілкування дитини значно

розширюється, виникає необхідність у повноцінному оволодінні засобами спілкування, основним з яких є мовлення. Мовлення розвивається в декількох напрямках: по-перше, вдосконалюється його практичне вживання в спілкуванні з іншими людьми, по-друге, мовлення стає знаряддям мислення. Дитина починає не тільки користуватися мовленням, а й усвідомлювати її будову. Це має важливе значення для подальшого оволодіння грамотою. Період старшого дошкільного віку є часом інтенсивного сенсорного розвитку дитини. В цей час вдосконалюється її орієнтування в зовнішніх властивостях та відносинах між предметами і явищами, в просторі та власне часі.

3. Розглянуто науково-методичне забезпечення ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з природою.

Вплив природи на дитину дуже важко переоцінити. Об'єкти природи дуже приваблюють дітей старшого дошкільного віку насамперед красою, яскравістю, різноманітністю, тому є джерелом перших конкретних знань, досить часто запам'ятовуються на все життя. Спілкування з навколишнім світом збагачує чуттєвий досвід дітей старшого дошкільного віку, пробуджує фантазію.

Так, задачі по ознайомленню дітей старшого дошкільного віку з природою включають в себе: формування екологічної культури, знання про природу, про взаємозв'язки в ній та способи її збереження; розвивати інтерес до природи та проблем її охорони; розвивати діяльність дітей по збереженню та поліпшенню природного середовища; виховувати культуру поведінки в природі. Також доцільно знайомити дітей старшого дошкільного віку з явищами та об'єктами найближчого оточення, тобто природою тих місць, де вони живуть: з рослинами та тваринами; з сезонними явищами; з властивостями води, піску тощо. Потрібно вводити дитину в природу так, щоб вона була дослідником. Важливою умовою формування знань про взаємозв'язки в природі, є наявність певного запасу фактичних відомостей, отриманих внаслідок відчуттів та сприйняття предметів та явищ. Одна з поширених форм роботи в групі – бесіда, яка формує в дітях старшого

дошкільного віку переконання необхідної допомоги природі, в збереженні її краси та багатства, виховує любов до неї. Під час бесіди вихователі використовують картини та ілюстрації фрагменти музичних творів, вірші, загадки, розповіді. За допомогою дослідів діти старшого дошкільного віку разом з вихователем виявляють властивості повітря, піску, снігу, каміння, води, сезону року тощо. Для того щоб краще познайомити дітей старшого дошкільного віку з будовою рослин вихователі використовують моделі. З моделями та картинками грають в різні ігри, наприклад, «Дізнайся по сліду», «Чого не вистачає» та ін..

4. Експериментально перевірено ефективність активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою у практиці освітнього процесу закладу дошкільної освіти.

На констатувальному етапі дослідження низький рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі показали 25% дітей, а в експериментальній – 25% дітей. Середній рівень у контрольній групі показали 75%, а в експериментальній – 67% дітей. Високого рівня здатності до розумових операцій у контрольній групі не було відзначено в жодного з дітей, а експериментальній групі цей рівень показали 8% дітей.

У процесі формувального експерименту була визначена необхідність використання дитячого експериментування як ефективного методу активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з природою. Було обладнано куточок для експериментування у групі для самостійної вільної діяльності та індивідуальних занять. Завданнями куточка експериментування є розвиток первинних природничих уявлень, власне спостережливості, допитливості, активності, розумових операцій; формування умінь комплексно обстежити предмет. При обладнанні куточка в дидактичний компонент включили схеми, таблиці, моделі із алгоритмами виконання дослідів; а також серії картин із зображенням природних угруповань; книги пізнавального характеру, атласи; тематичні альбоми. У куточку експериментальної діяльності було виділено такі

наступні зони: місце для постійної виставки, де знаходиться музей, різноманітні колекції, експонати, рідкісні предмети; місце для приладів та зберігання природного та непридатного матеріалу; місце для проведення дослідів; місце для неструктурованих матеріалів.

У процесі експериментування з живою природою в якості основного прийому використовувалося спостереження, яке дозволяло показати дітям природу в природних умовах у всьому її різноманітті, найпростіших, наочно представлених взаємозв'язках. Для формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про різноманітність рослин та тварин, об'єктів неживої природи, розпізнавання особливостей тих чи інших об'єктів, їх властивостей, ознак, якостей використовували розпізнавальне спостереження. Воно забезпечувало накопичення у дітей старшого дошкільного віку яскравих, живих знань про природу. Використовували також спостереження, що сприяє формування уявлень про зростання та розвиток рослин та тварин, сезонних змін у природі.

Показники розвитку розумових операцій в експериментальній групі на контрольному етапі суттєво перевищують показники контрольної групи. Так, низький рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі на контрольному етапі показали 16% дітей, а в експериментальній низький рівень не було зазначено в принципі. Середній рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі на контрольному етапі показали 84% дітей, тоді як цей показник експериментальної групи на контрольному етапі становив 75%. Високий рівень розвитку розумових операцій у контрольній групі на контрольному етапі не показав жоден з дітей, а експериментальної – 25% дітей.

Порівнявши результати констатувального та контрольного етапів було зроблено висновок, що у контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей з низьким рівнем розвитку розумових операцій знизилася на 9%, то в експериментальній групі – на 25%. В контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей із середнім рівнем розвитку розумових операцій

підвищилося на 9%, то в експериментальній підвищилося на 8%. Якщо в контрольній групі на контрольному етапі кількість дітей із високим рівнем розвитку розумових операцій не змінилося, то в експериментальній групі воно підвищилося на 17%.

Ці дані підтверджують той факт, що ознайомлення з природою у практиці освітнього процесу закладу дошкільної є досить ефективним засобом активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція» (2021 р.). URL: <https://selydove-osvita.gov.ua/news/11-24-06-25-02-2021/>
2. Аніщук А. М. Дошкільна лінгводидактика : навчальний посібник. Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2015. 317 с.
3. Беленька Г. В. Зростання дошкільника в праці. Київ : Шкільний світ, 2010. 112 с.
4. Богуш А. М. Дошкільна і початкова ланки освіти – сходинки наступності. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2017. С. 19-22.
5. Богуш А. М. Підготовка дітей до школи у вимірі дошкільної зрілості. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 67. С. 143-147.
6. Бурова А. П. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку. навчальний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2010. С. 48-52.
7. Валентьєва Т. І. Педагогіка дошкільна : навчальний посібник. Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2015. 72 с.
8. Ванжа С. М. Організація і проведення прогулянок: старший дошкільний вік. Харків: Ранок, 2013. 208 с.
9. Веретеннікова С. О. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Київ. 2018. 285 с.
10. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Вид. 4-те, стер. Київ : «Академвидав», 2012. 615 с.
11. Грановська Т. В. Роль вихователя у формуванні екологічної свідомості дітей дошкільного віку // Наукові записки. Серія Психолого-педагогічні науки. Ніжин, 2013. № 5. С.121-124.
12. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: В.О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч,

Н. І. Богданець-Білоskalенко, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

13. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / авт. кол.; наук. кер. К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД. 2011. 188 с.

14. Дорошенко Т. М., Мацько В. В. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд.: Т. М. Дорошенко, В. В. Мацько. Кременчук: ПП «Бітарт», 2019. 46 с.

15. Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі: зб. наук. праць / [за ред. О. А. Гнізділової]. Полтава: Видавець Шевченко Р. В., 2018. Вип. 2. 213 с.

16. Дошкільнятам про світ природи: Старший дошкільний вік: навч.-метод. посіб. / Г. В. Беленька, Т. С. Науменко, О. А. Половіна. Київ Генеза, 2013. 112 с.

17. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

18. Експериментальна діяльність у ДНЗ. Укладачі Л. А. Швайка, І. В. Молодушкіна. Харків: Вид. група «Основа», 2010. 192 с.

19. Загальнотеоретичні основи природничо-математичної освіти дітей дошкільного віку. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта» А.В. Сазонова. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 248 с.

20. Киричук Т. В. Особистісно орієнтований підхід до дитини в освітньому просторі ДНЗ. Таврійський вісник освіти. 2013. № 4. С. 25-28.

21. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» / Л.В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 144 с.

22. Крамченкова В. О. Психодіагностика розвитку дошкільників: старший дошкільний вік. Х.: Вид-во «Ранок», 2013. 192 с.

23. Кругляк Т. О. Рухливі ігри та забави в дошкільних навчальних закладах: метод. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. 64 с.

24. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: навчальний посібник. Київ: Знання, 2006. 311 с.
25. Лисенко Н. В. Практична екологія для дітей: навч.-метод. посібник для батьків, вихователів, учителів. Івано-Франківськ: Фірма «Сіверсія» ЛТД, 2015. 156 с.
26. Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкілля: У 3-х частинах. Ч.2: навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 360 с.
27. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог-дошкільник Київ: Слово, 2009. 400 с.
28. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник. Харків: ОВС, 2002. 400 с.
29. Майхрук М. І. Ознайомлення із природним довкіллям: методичні поради до проведення занять у дитячому садку. Тернопіль. Навчальна книга. Богдан, 2015. 128 с.
30. Маценко Т. М. Ігротека вихователя ДНЗ. Система розвивальних ігор для дітей. Харків: Основа, 2017. 41 с
31. Мацко Л. А. Основи психології та педагогіки: навчальний посібник. ВНТУ, 2009. 158 с.
32. Мельничук А. І. Дидактичні ігри як засіб адаптації шестирічної дитини до навчання та виховання. 2009. №16. С. 54-58.
33. Методика «Обведи контур». (Немов Р. С.) URL: https://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/mislennja/metodika_obvedi_kontur/18-1-0-11
34. Методика ознайомлення дітей з природою. URL: <https://www.sites.google.com/site/beregidetej/metodika-oznajomlenna-ditej-z-prirodou>
35. «Ми всі природи рідної частинки». Методичний посібник. На допомогу педагогічним працівникам дошкільних навчальних закладів / Упорядники: Сімон О. П., Пасяда М. І., Корф І. В. Полтава: ПОППО, 2009. 84 с.

36. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. 4-е вид., доповн. К.: Кондор, 2003. 615 с.
37. Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку: форми здобуття, організація і зміст роботи : Збірник методичних матеріалів / авт.-упоряд.: О. П. Долинна, А. П. Бурова, О. В. Низковська, Т. П. Носачова. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 480 с.
38. Ознайомлення з природнім довкіллям. URL: <http://uladivske.dytsadok.org.ua/oznajomlennya-z-prirodnim-dovkillyam-12-25-50-29-01-2018/>
39. Онопрієнко В. П. Екологічна освіта. К.: Знання Укр., 2010. 307 с.
40. Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432 с.
41. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 156 с.
42. Пісоцька Л. М., Пісоцький О. П. Лекції з педагогіки дошкільної. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 209 с.
43. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника: навч.метод. посіб. до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». К.: Світич, 2010. С. 22-27.
44. Плохій З. П. Еколого-розвивальне середовище ЗДО. Київ: світич. 2010. С. 48-51.
45. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. К.: Академвидав, 2013. 462 с.
46. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 264 с.
47. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція): у 2 ч. К.: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. С. 5-9.
48. Розумове виховання сучасних дошкільнят. Методичний посібник / Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Рейпольська; [за заг. ред. О. Брежневої]. Київ: Видавничий дім «Слово», 2015. 176 с.

49. Розумовий розвиток і розумове виховання. URL: <http://sdamzavas.net/2-21159.html>
50. Розумове виховання сучасних дошкільників. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12534/>
51. Саяпіна С. А. Вітчизняна дошкільна педагогіка як наука: Становлення та розвиток. Монографія. Слов'янськ, 2016. 414 с.
52. Семенова Н. І., Солодуха Ю. В., Гречук Л. Л. Використання педагогічних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку: теоретичний аспект. Науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Івано-Франківськ, 2017. С. 153-156.
53. Словесні методи ознайомлення дітей з природою. URL: <https://helpiks.org/7-18973.html>
54. Соціальний розвиток дитини: старший дошкільний вік / Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська. К.: Генеза, 2013. 88 с.
55. Средства умственного воспитания детей дошкольного возраста. URL: <https://sredstva-umstvennogo-vospitaniya-detey-doshkolnogo-vozrasta.html>
56. Тіпкіна В. М. Радість спілкування з природою. *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С. 20-23.
57. Удальцова Є. І. Дидактичні ігри у вихованні і навчанні дошкільників. Мінськ, БілМ, 2006. 348 с.
58. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник 3-тє вид. К.: Академвидав, 2009. 560 с.
59. Форми організації роботи по ознайомленню дошкільників з природою. URL: <https://lektsii.org/14-68456.html>
60. Эльконин Д. Б. Особенности психического развития детей дошкольного возраста. СПб.: Питер, 2011. 560 с.
61. Я у світі: програма розвитку дитини дошкільного віку. Від трьох до шести (семи) років/ за ред.: О. П. Аксьонової., А. М.Аніщук., Л. В. Артемової. Київ: МЦФЕР-Україна, 2014. 452 с.

ДОДАТОК А

«Апробація та публікації результатів магістерського дослідження»

Апробація результатів та публікації. Основні положення і висновки дослідження апробовані на: ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ «Вивчення і впровадження ідей Василя Сухомлинського в практику сьогодення» 6-7 жовтня 2021р. м. Кропивницький; МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «Модернізація освіти як важливий чинник розвитку суспільства» , 22 листопада 2021 р. м. Дніпро.

Основні наукові результати дослідження відображено в 2 публікаціях автора:

Куцай І. Методи активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку. *Модернізація освіти як важливий чинник розвитку суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції – 22 листопада 2021р. Дніпро : Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2021. С.22-24.

Куцай І. Теоретичні аспекти активізації розумової діяльності дітей старшого дошкільного віку на заняттях з ознайомлення з природою. *Актуальні питання дошкільної і початкової освіти – 2021*: збірник статей молодих науковців. Суми : ФОП Цьома С.П., 2021. С. 95-98.

Структура роботи. Магістерське дослідження включає вступ, два розділи, загальні висновки та додатки. Основний текст викладено на 62 сторінках. В магістерській роботі міститься список використаних джерел (61позиція), 0 рисунків та 12 таблиць.

ДОДАТОК В**Діагностична методика Що тут зайве? (Р. Немов)**

Дана методика покликана досліджувати процеси образно-логічного мислення, розумові операції аналізу та узагальнення у дитини дошкільного віку. Під час тестування дітям надається стимульний матеріал, на якому зображено серію картинок, що містять різні предмети. Дітям старшого дошкільного віку необхідно визначити, який предмет на кожній із картинок зайвий. На вирішення завдання відводиться 3 хвилини.

Оцінюється правильність виконання завдання та час, за який це завдання було виконане. Оцінка за методику варіюється від 0 до 10 балів, де:

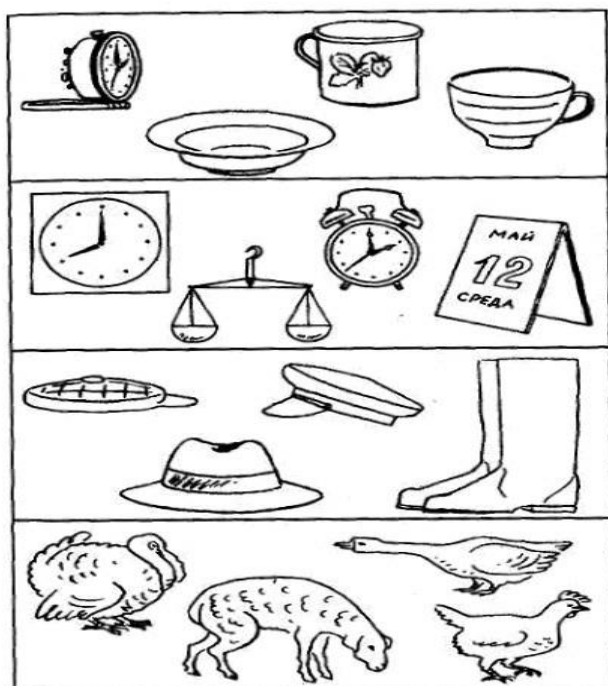
0-1 бал – дуже низький рівень розвитку здатності до аналізу;

2-3 бали – низький рівень;

4-7 балів – середній рівень;

8-9 балів - високий рівень;

10 балів – дуже високий рівень.

ДОДАТОК С**Діагностична методика «Обведи контур» (Р. Немов)**

Ціль: визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до синтезу.

Процедура проведення. Під час тестування дітям надається стимульний матеріал, на якому у певному порядку зображені різні фігури. На одній частині зображення однакові фігури з'єднані контуром, на другій частині зображення, даного контуру немає. Завдання дітей полягає у тому, щоб якнайшвидше та точніше відтворити вже зроблений контур тієї частини зображення, де його немає. Оцінюється акуратність виконання завдання, швидкість та точність. Оцінка за методику варіюється від 0 до 10 балів, де:

0-1 бал – дуже низький рівень розвитку здатності до синтезу;

2-3 бали – низький рівень;

4-7 балів – середній рівень;

8-9 балів – високий рівень;

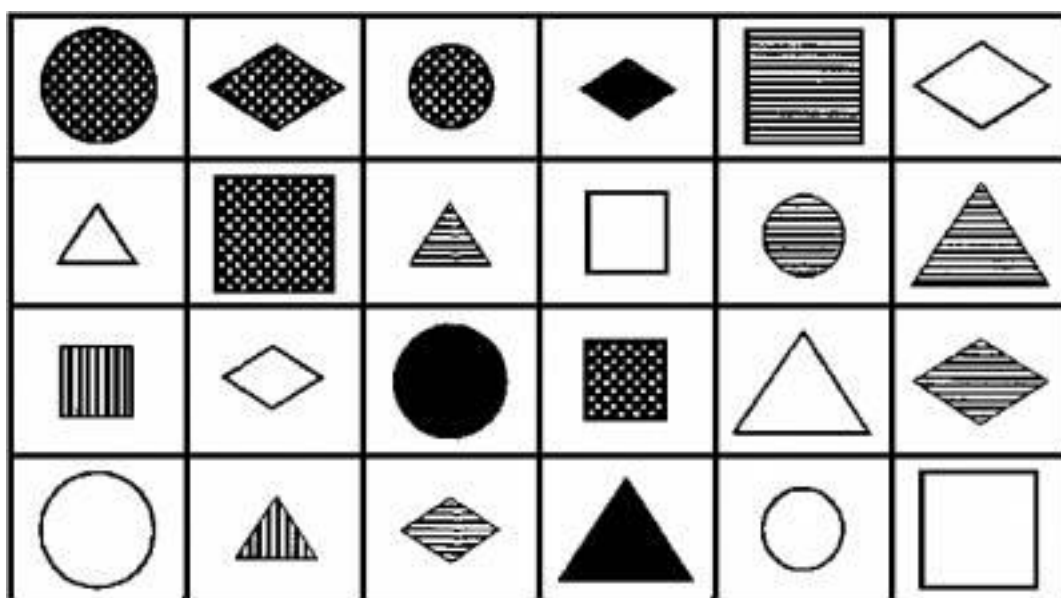
10 балів – дуже високий рівень розвитку здатності до синтезу.

ДОДАТОК D

Діагностична методика «Розділи на групи» (Р. Немов).

Мета даної методики: визначення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до класифікації.

Процедура проведення. Під час тестування дітям надається стимульний матеріал, на якому зображені фігури різної форми та по-різному зафарбовані. Дані фігури дитині необхідно розділити на групи, та вказати ознаку, відповідно до якої дані фігури поділені на групи.

На виконання всього завдання відводиться 3 хв.

Оцінка результатів

0-1 бал – дуже низький рівень розвитку здатності до класифікації;

2-3 бали – низький рівень;

4-7 балів – середній рівень;

8-9 балів – високий рівень;

10 балів – дуже високий рівень розвитку здатності до класифікації.